

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня: «магістр»

на тему

Умови ефективності використання наочності в початковій школі

Виконала:

студентка V курсу, 61 групи

Спеціальності 013 «Початкова освіта»

Нікітіна Аліна Олексіївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент

Кисла Оксана Федосіївна

Чернігів – 2023

Роботу подано до розгляду «__» _____ 2023 року

Студентка

_____

(підпис)

_____

(прізвище, ініціали)

Науковий керівник

_____

(підпис)

_____

(прізвище, ініціали)

Рецензент

_____

(підпис)

_____

(прізвище, ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від «__» _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	7
1.1. Відображення реалізації дидактичного принципу наочності у психолого–педагогічній літературі	7
1.2. Види наочності та вимоги до їх використання	10
1.3. Особливості використання наочності у початковій школі	18
1.4. Сучасні види наочності	20
Висновки до першого розділу	25
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	26
2.1. З досвіду роботи учителів початкової школи	26
2.2. Роль наочності у дистанційному навчанні	31
2.3. Аналіз анкетування учителів, учнів, батьків щодо використання наочності	38
2.4. Методичні рекомендації для учителів щодо підвищення ефективності використання наочності	48
Висновки до другого розділу	53
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	68

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВШО – всеукраїнська школа онлайн

ЗВН – засоби віртуальної наочності

ІКТ – інформаційно–комунікаційні технології

ТЗН – технічні засоби навчання

ЯДС – Я досліджую світ

ВСТУП

На сьогоднішній день якість навчання у закладі освіти є дуже актуальним питанням, адже від неї залежить не тільки успіх учнів у майбутньому, але й загальний рівень розвитку нашої країни. Недостатня якість навчання може призвести до низького рівня освіти, недостатньо кваліфікованої також робочої сили, а також можливостей обмеження для нашої держави у світовому економічному просторі. Тому підвищення якості навчання в закладах освіти є одним із основних завдань для суспільства в цілому [7]. Наочність – це один із дидактичних принципів навчання, що відображає різноманіття конкретних явищ та предметів навколишньої дійсності. Реалізація цього принципу у початковій школі є головним засобом у формуванні компетенцій дітей молодшого шкільного віку [14].

Зважаючи на аспектність та відсутність системного підходу в дослідженні даної проблеми, а також важливу роль використання наочності у засвоєнні знань учнями початкових класів, темою нашого дослідження є “Умови ефективності використання наочності в початковій школі”.

Мета дослідження – визначити та експериментально перевірити дидактичні умови ефективного використання наочності на уроках у початковій школі.

У відповідності до поставленої мети визначені **завдання дослідження**:

1. Окреслити теоретичні засади використання наочності у освітньому процесі початкової школи.
2. Ознайомитись із досвідом використання наочності учителів початкової школи.
3. З’ясувати роль наочності у дистанційному навчанні
4. Запропонувати методичні рекомендації для учителів щодо підвищення ефективності використання наочності

Об’єктом дослідження є освітній процес у початковій школі.

Предметом дослідження є дидактичні умови використання наочності на уроках у початковій школі.

Методи дослідження:

Теоретичні методи дослідження: аналіз, порівняння, синтез, систематизація, класифікація та узагальнення теоретичних даних, представлених у педагогічній, психологічній та методичній літературі, контент-аналіз.

Емпіричні методи дослідження: анкетування вчителів початкових класів, батьків, учнів, педагогічні спостереження, якісний і кількісний аналіз результатів анкетування, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду, вивчення і узагальнення шкільної документації.

Матеріали кваліфікаційної роботи представлено у статті

Кисла О.Ф., Довбиш А.О. Обґрунтування використання наочності в освітньому процесі початкової школи. Інноваційна педагогіка. 2023, Випуск 58. Том 1. С. 73 – 76

Матеріали дослідження апробовано на II Міжнародній науково-практичній інтернет–конференції «Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges», м. Дніпро, 22–23 вересня 2023 року. Опубліковано тези доповіді:

Кисла О. Ф., Довбиш А. О. Досвід використання наочності у початковій школі. Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference, September 21–22, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, P. 112–114

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, що налічує 77 позицій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Відображення реалізації дидактичного принципу наочності у психолого–педагогічній літературі

Слово «принцип» латинського походження, означає «опора», «основа», «керівництво». Принципи навчання — керівні ідеї, головна вимога до діяльності, поведінки. Принципи — вихідні керівні положення, філософськи і психологічно обґрунтовані і перевірені практикою. У принципах зафіксовано тисячолітній досвід організації та реалізації навчання і виховання, скоригований науковими дослідженнями і передовим педагогічним досвідом. Кожен учитель повинен усвідомити, що будувати освітній процес ефективно — це значить цілісно й у взаємозв'язку застосовувати педагогічні закономірності, принципи і дидактичні правила, які виправдали себе на практиці, творчо використовувати їх під час розв'язання нових завдань у сучасних умовах [76].

У принципах відбиваються нормативні основи освітнього процесу, тому вони є обов'язковими і втілювати їх слід комплексно, тобто не послідовно один за одним, а одночасно, органічно, нерозривно. За допомогою дидактичних правил реалізації принципів навчання теорія поєднується з практикою, правила безпосередньо впливають із принципів, вони часто відбивають новий досвід [73, с.218].

Принцип наочності – це найбільш відомий і зрозумілий принцип навчання, який використовується з найдавніших часів. В основі цього принципу лежить наукова закономірність про те, що ефективність засвоєння знань залежить від залучення до процесу пізнання різних органів чуття [35]. Відомо, що органи зору мають провідне значення у сприйнятті інформації. Краще один раз побачити, ніж сто раз почути. Принцип наочності обґрунтували відомі педагоги, які жили і працювали в різний час і в різних країнах. Вони дійшли висновків щодо вибору засад забезпечення доступності, ефективності та

свідомості навчання, вважаючи наочність «золотим правилом дидактики» (Я. А. Коменський), «вищим принципом навчання людства» (Ю. Г. Песталоцці), «найважливішою умовою базової освіти» (А. Дістервег), «необхідною умовою освіти» (К. Д. Ушинський). У 21 столітті, відповідно до сучасних вимог і потреб, виправити розуміння та використання концепцій візуалізації в навчанні, що призвело до появи нових термінів, таких як «моделювання», «нова візуалізація», «інструменти візуалізації нового покоління» та розуміння їх особливості, сучасної необхідності та призначення етапів [21, 52].

У освітньому процесі використовуються ілюстрації, демонстрації, лабораторно–практичні роботи, схеми, навчальні плакати, таблиці, карти, набори. Для цього існує «Типовий перелік засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів початкової школи», затверджений Міністерством освіти і науки у 2020 році [43].

На думку І.В. Малафіїка «наочність у навчанні полягає в тому, що предмети, які вивчаються, потрібно представляти спостереженню учнів, вчити за самими предметами, а не за книгами про ці предмети. При наочному навчанні, коли воно відбувається на основі вивчення реального предмета, учень бачить предмет у прямому і переносному значеннях з різних точок зору, у динаміці, переміщує, змінює його положення у просторі, рухається сам і т.д. Тому навчання за участю реальних предметів вивчення не тільки багате з погляду отриманої інформації, а й багатше на почуття, емоції, на відчуття часу і простору» [36, с. 102].

Наочність є одним із головних педагогічних принципів у освітньому процесі, що передбачає певні вимоги до якості викладання та методичного забезпечення, сучасного підручника [31].

Комп'ютерні технології також можуть бути використані для моделювання різноманітних наочних абстракцій у процесі навчання. Використання комп'ютерної техніки дозволяє створювати та використовувати віртуальний матеріал, що дає можливість виділити різні типи комп'ютерної візуалізації. Віртуальна наочність дозволяє імітувати реальні процеси, що має надзвичайно

важливе значення для сучасних педагогічних технологій, зокрема STEM–освіти [39, с.12].

І.В. Малафіїк стверджує, що перший тип візуалізації, який вчителі та учні можуть адекватно використовувати в процесі навчання, це об'єкти, тіла, явища та процеси, які населяють навколишній світ. Це об'єктивна видимість. Це не завжди відповідає вимогам навчального процесу, але з нього починається навчання, тому необхідно йти далі, використовуючи для цього різноманітні моделі, прилади, пристрої, засоби віртуальної наочності, картинки, схеми, таблиці тощо [36, с.199]. Вищезазначене забезпечує умови для розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи [54].

Використання наочності в початковій школі має ключове значення для ефективного навчання та розвитку учнів. Основими перевагами застосування наочності зазначають:

- ✓ покращення засвоєння матеріалу – покращується сенсорне сприйняття (діти вивчають краще, коли можуть бачити, чути, торкатися та взаємодіяти з предметами; візуальні засоби, такі як малюнки, діаграми та макети, допомагають зрозуміти абстрактний матеріал); зосередженість (використання наочності може збільшити рівень зацікавленості та уваги учнів, сприяючи кращому засвоєнню інформації);

- ✓ розвиток мислення – розвиток аналітичних навичок, оскільки робота з візуальними засобами дозволяє розвивати навички аналізу та критичного мислення, після чого учні намагаються розглядати та зрозуміти розгляд представленої інформації; підтримка мислення (наочні матеріали можуть служити опорою для учнів із різними типами мислення, надаючи їм можливість сприймати інформацію у спосіб, який їм більш зрозумілий);

- ✓ забезпечення диференційованого навчання: підтримка різних стилів навчання (учні мають різні стилі вивчення, і научні матеріали дозволяють вчителям пристосовувати навчання до потреб різних учнів); доступність для всіх, що включає використання наочності може зробити навчання більш доступним для дітей із високими типами обдарованості та особливостей у розвитку;

✓ збагачення уроків, що полягає у збільшенні інтерактивності (використання наочності дозволяє створювати інтерактивні уроки, що робить навчання більш захоплюючим та інтересом учнів) та практичній реалізації (візуальні допоміжні засоби можуть допомогти учням зрозуміти, як створити теоретичні знання в практиці).

Таким чином, використання наочності в початковій школі сприяє активному та ефективному процесу навчання, сприяє розвитку учнів і робить уроки більш захопливими та зрозумілими.

1.2. Види наочності та вимоги до їх використання

Наочність – універсальний засіб навчання і виховання, яке відображає різноманіття конкретних явищ, предметів навколишнього світу; організує сприйняття і спостереження учням реальної дійсності; значно впливає на сенсорну сферу учня, розвиває його спостережливість, мислення, уява; стимулює пізнавальну і творчу активність, допомагає розвитку інтересу до навчання; сприяє узагальненню; підвищує якість засвоєння тощо [55, с.13]. Однак, незважаючи на найцінніші гідності наочності, невміле її використання може підмінити навчальну мету яскравим засобом, стати перешкодою на шляху до глибокого оволодіння знаннями, пізнання істотних зв'язків і закономірностей [57]. У багатьох дослідженнях типовий поділ наочності здійснюється за основною ознакою, яка є основою класифікації. Але оскільки ці ознаки в кожному випадку різні, це є причиною великої кількості класифікацій. За Н.П. Волковою, «наочність буває: натуральна (рослини, тварини, гірські породи, зоряне небо, прилади, машини, явища природи); образна (картини, таблиці, моделі, муляжі, математичні фігури); символічна (географічні карти, графіки, діаграми, схеми, формули)» [11, с. 273].

М.М. Фіцула у підручнику з педагогіки пропонує наступні види наочності: натуральна, образна, символічна (також динамічна і статична, або плоска і об'ємна) [67, с. 149].

Згідно з класифікацією А.О. Розуменко [50, с. 26], виділяється два види (або рівні) наочності: конкретна (визначається рівнем явищ; сутність впровадження даного виду наочності полягає у процесі спостереження природних об'єктів, має своєю метою розширення чуттєвого досвіду; абстрактна (визначається загальним рівнем, характеризує відображення логічного знання, забезпечує покращення та прискорення мисленнєвих процесів, забезпечує розкриття суті процесів і явищ, засобами; є знаки та символи, що відображає процес заміщення, так зване кодування, або символізм інформації, забезпечує виникнення абстрактних залежностей відповідно).

Згідно О.Я. Савченко, «у початкових класах застосовується природна, малюнкова, об'ємна, звукова і символічно–графічна наочність як на паперових, так і на електронних носіях. Аудіовізуальні види наочності передають інформацію через звук і зображення, яку учні сприймають за допомогою технічних засобів навчання [53, с. 275].

У практиці роботи також розрізняють пряму й опосередковану наочність [47].

Пряма наочність реалізується шляхом демонстрації вправ учителем, підготовленим і непідготовленим учнем, образним описом вправи, яка вивчається [34].

Оперування вже наявними уявленнями для формування нових уявлень спирається на так звану внутрішню, або опосередковану наочність (наприклад, отримання уявлення про нове через порівняння з тим, що вже відоме). Суть опосередкованої наочності полягає в тому, що образ вправи, яка вивчається, передається учням за допомогою інших форм зображення (кінограм, малюнків, таблиць, діаграм та ін.).

Всі види прямої й опосередкованої наочності використовуються як на початковому етапі навчання, так і на наступних, оскільки наочність є не тільки передумовою успішного оволодіння вправами, але й обов'язковою умовою їх удосконалення.

Ефективність використання методів навчання в сучасній школі значною мірою обумовлене наявністю матеріально–технічних засобів.

Технічні засоби навчання розрізняють: за особливостями використовуваного матеріалу (словесний, образотворчий, конкретні мовні одиниці та схематичний показ); за видом сприйняття (зорові, слухові, наочно-слухові, аудіо, візуальні та аудіовізуальні); за способом передачі матеріалу (за допомогою технічної апаратури чи без неї — традиційним способом; в статиці чи динаміці; готові таблиці та матеріали для їх складання; картини, моделі, кінокадри, плівки); за організаційними формами роботи з ними (фронтальна — на основі демонстраційних засобів та індивідуальна — на основі розданого учням образотворчого матеріалу).

Наочність може бути споглядальною і дієвою [10].

Засоби наочності, залежно від характеру відображення ними дійсності, можна умовно поділити на такі основні види:

1) Натуральні об'єкти – рослини, тварини, знаряддя і продукти праці, мінерали, хімічні речовини та ін. Конкретності, повноти і багатства натуральних об'єктів не можуть замінити ніякі штучні зображення. Цим вони і цінні для навчання. Але, по-перше, використання натуральних об'єктів на уроках (та й при інших формах навчальної роботи) не завжди практично здійснене; по-друге, ці об'єкти в багатьох випадках не дають можливості проникнути в суть тих явищ і процесів, які вивчаються.

2) Образотворчі засоби – навчальні картини, навчальні таблиці, муляжі та ін. Цінність таких засобів наочності полягає в тому, що в яскравій образній формі відображають складні предмети і явища дійсності. При використанні наочних засобів цього виду необхідно завжди звертати увагу учнів на внутрішню суть зображень. Треба, щоб учні вміли читати картину, бачити в ній головне (ідея, основний зміст). Так само слід спрямовувати сприймання учнів на найістотніші ознаки і особливості предметів, представлених у вигляді муляжів, скульптур (загальна структура предмету, основні його частини, взаємозалежність між ними).

3) Умовно-схематичні засоби (моделі) – географічні, топографічні, історичні карти, різні схеми, малюнки, діаграми, графіки тощо. Наочні посібники цієї категорії відображають дійсність в умовних, символічних і графічних формах; вони схематично, але чітко, виразно показують кількісні та просторові відношення між окремими елементами відображуваних явищ, зв'язки і залежності між різними сторонами того чи іншого цілого об'єкту.

4) Аудіовізуальні засоби – аудіозаписи та відео із соцмереж тощо.

Окремі дидакти вважають також, що крім «споглядальної» і «дієвої» наочності є й словесно – образна наочність – використання художніх та інших образів, виражених у слові. Як відомо, ще К. Д. Ушинський твердив, що наочне навчання – це не тільки безпосереднє сприймання учнями конкретних предметів чи їх зображень, а й використання «готових образів» – зорових, слухових та інших уявлень. У зв'язку з цим іноді до наочності відносять і слово вчителя, яке викликає в свідомості учнів яскраві образи [63]

Натуральні засоби наочності.

До них відносяться живі рослини, об'єкти неживої природи (зразки корисних копалин, ґрунтів). Натуральні об'єкти дають можливість забезпечити чітке уявлення про величину, форму, об'єм предмета, який розглядається. Використання натуральних наочних посібників забезпечує отримання правильних та повних уявлень і понять про тварин та рослин, які вивчаються. Натуральні об'єкти використовуються як демонстраційний і роздавальний матеріал.

Гербарії – засушені рослини або їх частини, які прикріплені до цупкого паперу. Для кращого зберігання гербарний зразок зверху накривається тонким папером. На ньому обов'язково повинна бути назва рослини.

Як правило, на всіх етапах уроку гербарій використовується як роздавальний матеріал. Гербарій виступає основним або додатковим джерелом нової інформації при засвоєнні і, як основа для її актуалізації у процесі закріплення, систематизації і перевірки засвоєних знань і умінь. Він може бути

використаний для виконання практичних завдань у процесі застосування засвоєних знань та формування умінь.

Колекції – це зібрання однорідних об'єктів, які мають спільні ознаки. Для колекцій підбираються невеличкі за розмірами об'єкти, але в яких добре розрізняються всі частини. В початкових класах використовуються колекції корисних копалин, тканин, насіння, ґрунтів та ін. Колекції застосовуються як роздавальний матеріал з різними дидактичними цілями на всіх етапах уроку.

Матеріал для колекцій в основному збирається учнями на уроках-екскурсіях, позаурочних прогулянках, а виготовляється під керівництвом учителя на уроках трудового навчання, на заняттях гуртка юних натуралістів і вдома, разом з батьками.

Образотворчі засоби наочності. У процесі навчання опосередковане сприймання предметів і явищ природи забезпечують образотворчі засоби наочності. Вони найпоширеніші і доступніші серед інших [44].

Образотворчі засоби поділяються на об'ємні і плоскі. До об'ємних належать муляжі.

Муляжі – це точна копія натурального об'єкта, в якій відображаються не тільки основні (колір, форма, розміри), але й другорядні, незначні, зовнішні ознаки. Вони виготовляються фабричним способом із парафіну і пластмаси. Самостійно вчитель може їх зробити із пап'є–маше.

До плоских образотворчих засобів наочності належать: навчальні картини, таблиці, фотографії [70].

У початкових класах у процесі навчання застосовуються сюжетні картини, які спеціально створені до окремих тем, та репродукції художніх полотен.

Учитель повинен навчити дітей працювати з картиною: описувати об'єкти, які на ній зображені, відповідно до поставлених цілей; порівнювати їх між собою та з власними спостереженнями; встановлювати зв'язки між об'єктами, складати тематичну розповідь за картиною.

На уроках картини використовуються для вирішення різних навчальних завдань: вони можуть бути джерелом нових знань, матеріалом для узагальнення, ілюстрацією розповіді вчителя чи учня, засобом мотивації.

Навчальні таблиці. Це засоби наочності, на яких інформація про цілісні об'єкти або їх частини подається у певній логічній послідовності з допомогою фрагментарних малюнків, текстів, цифрової інформації [46].

Навчальні таблиці класифікуються за різними ознаками. За формою передачі інформації вони бувають: художньо оформлені, цифрові, графічні, текстові і комбіновані. На останніх поєднується цифровий, текстовий або графічний матеріали з сюжетними чи фрагментарними малюнками.

За методикою таблиці повинні відповідати таким вимогам:

- демонстраційні таблиці повинні мати відповідні розміри;
- об'єкти, зображені на них, повинні бути достатньої величини;
- таблиці повинні представляти монографічні зображення, тобто бажано, щоб на них був зображений один об'єкт або однорідні об'єкти, які пов'язані між собою певними зв'язками [33];
- малюнки, тексти, цифровий матеріал слід розміщувати в певній системі, дидактичній послідовності, щоб школярі могли легко його «прочитати»;
- навчальні таблиці не заміняють натуральні об'єкти, а доповнюють їх і використовуються як основа актуалізації уявлень, сформованих під час спостережень за природою.

Навчальні таблиці використовуються на всіх етапах уроку. З їх допомогою розв'язуються різні дидактичні задачі та підзадачі.

Таблиці є не тільки статичними, але й динамічними. Динамічні необхідні там, де вивчаються певні явища, процеси, що мають свої стадії, етапи, які взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Динамічні таблиці бувають двох видів:

- 1) всі елементи складаються на магнітній дошці;
- 2) незмінні елементи явища або процесу зображуються на таблиці статично, а змінні – на картках.

Використання динамічних таблиць є доцільним як під час засвоєння, так і під час закріплення та перевірки. З їхньою допомогою вчитель створює варіативні ситуації для застосування знань та умінь.

Крім демонстраційних, виготовляються невеликі за розміром таблиці, які є роздавальним матеріалом, і діти з ними працюють індивідуально. Це можуть бути картки–ілюстрації для виконання основних видів пізнавальної діяльності з певного предмету, картки-завдання для контролю і перевірки засвоєних знань та умінь на різних етапах уроку. Ці засоби дають можливість диференціювати завдання, здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня [22].

Аудіовізуальні засоби наочності.

Цю групу складають аудіо– та відеозаписи, онлайн–трансляції, відео із соцмереж тощо.

Необхідність їхнього використання, зокрема динамічних засобів наочності, пояснюється тим, що завдяки їм молодші школярі можуть сприймати:

- об'єкти і явища, які відсутні у тій місцевості, де живуть діти;
- процеси і явища їх розвитку, які безпосередньо органами чуття не можуть сприйматися;
- об'єкти і явища, які вимагають для спостереження тривалого часу або спеціальних умов;
- виробничий процес, послідовність здійснення його етапів;
- явища або процеси, які відбувалися раніше і більше не повторюються.

Навчальні програми або трансляція ВШО.

Застосунок для інтерактивного навчання учнів та учениць початкової школи доступний у смартфоні та на планшеті навіть без доступу до інтернету (математика та читання). Застосунок містить інтерактивні ігри, матеріали розроблені відповідно до чинних програм НУШ [8, 17, 18].

У багатьох дослідженнях використовується класифікація наочності за такими ознаками, як рівень абстрактності, дидактичне значення, вид діяльності, характер відображення та ін. Кожен вид наочності повинен виконувати певну педагогічну функцію, щоб навчальна інформація, яку вона

містить, була максимально зрозумілою та засвоєна учнями. Дидактична функція відображається в тому, як використовується наочність у освітньому процесі для досягнення поставленої мети.

Предметна наочність включає природні та реальні об'єкти, явища, процеси, факти, малюнки, моделі тощо. Її основна роль полягає в тому, щоб допомогти учням розпізнати реальні об'єкти, явища та процеси в природі, а через роздуми – знайомитися з фактами, об'єктами та явищами. Чіткі записи, такі як формули, діаграми та схеми, використовують для ознайомлення з символічним відображенням традиційних узагальнень реального світу.

Модельна наочність включає матеріальні, репрезентативні моделі, а також ментальні моделі. Основна функція у розвитку абстрактного мислення та вміння створювати образи конкретних понять, явищ та розумових уявлень.

Віртуальна наочність включає віртуальні експерименти, навчально–контрольні комплекси, презентації, енциклопедії, віртуальні музеї, навчальні ігри, анімовані картини та навчальні засоби. Ця функція відбувається у відтворенні найбільш повного та правдивого відображення дійсності за допомогою інформаційно–комунікаційних технологій. Крім того, види візуалізації забезпечують усі самі ті функції, що й навчальний процес: навчання, виховання та розвиток. Навчальні функції включають інформаційну, управлінську та мотиваційну [9].

Використання візуалізації має різноманітні функції в навчанні, вихованні та розвитку учнів. У навчальній функції наочність має технічне, наукове, психолого–педагогічне та культурне наповнення, яке сприяє більш ефективному навчанню. Виховна функція реалізується в стимулюванні пізнавальної активності, самостійності та формуванні активної життєвої позиції за допомогою видів наочності. Розвиваюча функція використання наочних посібників дозволяє розвивати спеціальні навички пам'яті, уваги, спостережливості та творчого мислення, необхідних для процесу навчання.

У залежності від типу наочності можна виділити різні функції, такі як компенсаторна, адаптивна, інструментальна та інтерактивна [13].

Компенсаторна функція унеможлиблює полегшення процесу навчання та досягнення навчальних цілей з мінімальними витратами сил, здоров'я та часу учнів. Адаптивна функція спрямована на створення сприятливих умов для навчання, що відповідають віковим та індивідуальним особливостям учнів. Інструментальна функція працює в організації певних видів діяльності та сприяє досягнення дидактичної мети за допомогою наочності. Інтерактивна функція дозволяє вчителям взаємодіяти з учнями та підтримувати оперативний зворотний зв'язок. Інформаційна функція засобів візуалізації сталася в їх використанні як безпосередніх джерел знань, які допомагають краще зрозуміти природу, структуру та зв'язки між явищами. Адміністративні функції використання наочності спрямовані на організацію, управління та покращення якості навчально–пізнавальної діяльності учнів, включаючи підготовку до завдань, організацію їх виконання, отримання зворотного зв'язку та корекцію процесу сприйняття та засвоєння даних, забезпечення навчання в процесі засвоєння знань.

1.3. Особливості використання наочності у початковій школі

Навчання — двосторонній процес. Воно включає викладання — діяльність учителя, який керує процесами сприймання, розуміння і запам'ятання учнями навчального матеріалу, і учіння — діяльність учнів, які сприймають навчальний матеріал, осмислюють і запам'ятовують його, навчаються застосовувати набуті знання на практиці [58].

Про це свідчать такі державні документи, як Національна доктрина розвитку освіти та Концепція загальної середньої освіти. Врахування основних положень даних документів вимагає організації навчального процесу у школі на основі врахування комплексу психолого–педагогічних чинників організації засвоєння знань.

Набуття учнями знань, умінь і навичок може забезпечуватись при мінімальній участі педагогів. Але без активної діяльності самих учнів процес

засвоєння навчального матеріалу неможливий. Щоб набути знань, умінь і навичок, учні «повинні докласти певних вольових зусиль, наполегливості, мати бажання вчитись». Проте передумовою активної пізнавальної діяльності молодших школярів є сприймання навчального матеріалу, яке в початковій школі потребує спеціальних умов і організації [49].

Сприймання й усвідомлення учнями навчального матеріалу має спиратися на наявні в їхній пам'яті уявлення, на їх чуттєвий досвід або опорні знання, якими вони оволоділи раніше або під час вивчення споріднених предметів. Проте в цьому досвіді можуть бути уявлення поверхові й невиразні, нечіткі й неточні, неправильні й спотворені. Опорою ж для засвоєння нових знань можуть бути тільки виразні, чіткі й правильні уявлення. Тому для успішного навчання в школі важливе значення має формування в дітей конкретних образів, уявлень про навколишній світ, чуттєвого (сенсорного) досвіду (sensos — чуття, сенсорний досвід— чуттєвий досвід, що складається з різних уявлень пам'яті).

Важливе значення у початковому навчанні школярів має забезпечення наступності й послідовності процесу засвоєння знань – від чуттєвого осмислення до понятійного узагальнення і використання у системі практичної діяльності. Проте досвід показує, що при дотриманні інших складових процесу засвоєння знань у сучасній масовій школі не враховується один із його етапів – забезпечення первинного сприймання навчальної інформації. Цей етап вчителі вважають необов'язковим і приділяють йому надзвичайно мало уваги. Незважаючи на те, що необхідність первинного сприймання обґрунтовується такими особливостями дітей, як образність, конкретність та емоційність сприймання [1, 5].

Проблему залучення якомога більшої кількості органів чуття для засвоєння навчального матеріалу у процесі сприймання наочності розвивали усі провідні педагоги минулого. Так, згідно промов І.Г. Песталоцці найсуттєвішою, вихідною точкою зору є наступна: споглядання (чуттєве сприйняття) людиною самої природи є єдиним істинним фундаментом навчання, скільки воно (споглядання)

є єдиною основою людського пізнання. Все що слідує за ним, є просто результатом, або абстракцією, від цього чуттєвого сприйняття [68].

К.Д. Ушинський – основоположник наочного навчання у вітчизняній педагогіці – писав, що педагог, який бажає що-небудь міцно закарбувати в дитячій пам'яті, повинен потурбуватися про те, щоб якомога більше органів чуття – око, вухо, голос, відчуття м'язових рухів і навіть, якщо можливо, нюх і смак взяли участь в акті запам'ятовування. Звідси випливає, що етап організації первинного сприймання навчального матеріалу, зумовлений у початковій школі психічними особливостями учнів та комплексом навчально виховних завдань на уроці, при його адекватному застосуванні забезпечує активізацію різних органів чуття і, відповідно, закріплення виучуваного в пам'яті та його краще засвоєння [63].

Формування сенсорного досвіду відбувається ще в дошкільному віці. Воно може бути організованим, цілеспрямованим в умовах виховання в дошкільних закладах і неорганізованим, стихійним в умовах домашнього виховання. Але в усіх випадках варто, щоб цей досвід формувався на основі доступної дітям ігрової, практичної, навчальної діяльності і спостереження за об'єктами під час цієї діяльності [69].

У школі вже з початкових класів набагато розширюються можливості для організованого формування в дітей сенсорного досвіду. Найголовнішими аспектами його є спостереження наочних об'єктів в природному оточенні, в шкільному кутку живої природи, розглядання натуральних об'єктів на уроці як роздавального матеріалу, робота на шкільних навчально-дослідних ділянках, розглядання реальних зображень об'єктів, кінофільмів тощо [51].

1.4. Сучасні види наочності

Використання наочності у навчальному процесі початкової школи іноді відіграє переважно допоміжну роль, щоб запобігти звуженню поняття або

уявлення, доцільно використовувати сучасні види наочності. Це допоможе учням розпізнати типове, зробити крок від конкретного до абстрактного, перейти від уявлення до поняття [60]. Отже, важливо не тільки правильно дібрати наочність до уроку, а й продумати, як поставити запитання, щоб створюваний в учнів образ активно реалізував мету уроку.

Щоб правильно добирати навчальні посібники для уроку і відповідні методи і прийоми роботи з ними, треба добре знати функції (призначення) різних засобів унаочнення.

Проте слід пам'ятати, що закономірності навчання дітей і передовий досвід освітньої діяльності школи, які виходять з певних дидактичних принципів, не є назавжди і безповоротно встановленими. Зокрема, З.І. Слєпкань наголошує, що дидактичні принципи постійно поглиблюються і видозмінюються відповідно до тих завдань, що ставить перед школою суспільство [58, с.32].

Спостерігається активне використання інформаційно–комунікаційних технологій у створенні та демонстрації засобів наочності. Проте, водночас, відповідно до даних дослідження, більшість вчителів не використовують їх можливості у повному обсязі [16].

У сучасному світі комп'ютерно–орієнтовані засоби стали невід'ємною складовою не тільки повсякденного життя, а й освітнього процесу в цілому. Учні різного віку сприймають нові інформаційні технології з набагато більшим інтересом, ніж звичайні підручники та посібники [12].

Одним з таких комп'ютерно–орієнтованих засобів є інтерактивна дошка Smart Board, яка допомагає ефективно реалізувати сучасні дидактичні принципи навчання математики, а саме активізувати самомотивацію учнів, їх креативне мислення, самостійність і прагнення до всебічного отримання та засвоєння інформації [6].

Сучасні ІКТ, їх бурхливий розвиток дають можливість говорити про нові, так звані, сучасні засоби наочності. Так, Н. Гнедко у своєму дослідженні вводить і розкриває дефініцію поняття ЗВН – це цифрові засоби наочності, які створені

в результаті комплексного застосування мультимедіа та гіпертексту (гіпермедіа) з метою ефективного відображення навчального матеріалу. Дослідниця вважає, що засоби віртуальної наочності можна називати засобами дидактичної наочності нового покоління, оскільки вони, крім властивостей традиційної наочності, мають нові особливі властивості та можливості, що зумовлені специфікою ІКТ, мовою екранної культури (синтез медій, інтерактивність, моделювання, гіпермедіа–будова, можливість керування часом показу, виразність графіки, здатність зміни робочих параметрів роботи та ін.) [14, 23].

За призначенням Н. Гнедко розрізняє такі засоби віртуальної наочності, як віртуальна майстерня, віртуальна програма–конструктор, програмалабораторія; віртуальний навчально–контролюючий комплекс; віртуальна презентація; віртуальна енциклопедія (словник); віртуальний музей (віртуальний путівник); віртуальна навчальна гра; віртуальна анімована карта; віртуальний навчальний заклад (школа, університет, академія); віртуальне сховище засобів наочності; віртуальне навчальне середовище зі «штучним інтелектом» [14, с.117].

У зв'язку з виникненням глобальної мережі Інтернет і появи нових інформаційних технологій, які пов'язані з комп'ютерними комунікаціями і реалізацією функцій створення, збору, обробки, зберігання, передачі та використання навчальної інформації, які можна реалізувати через методи інформаційних технологій в процесі спілкування на відстані. Інтернет–ресурси, такі як освітні веб–сайти, блоги можна використовувати як засоби наочності в навчальній діяльності.

Мультимедійні технології дозволяють створювати мультимедійні засоби наочності: електронні книги або електронні підручники, навчальні посібники, мультимедійні презентації, публікації, комп'ютерні фільми, гіпертекстові інформаційно-довідкові системи – архіви, каталоги, довідники, енциклопедії, тестуючі та моделюючі програми-тренажери. У цих продуктах об'єднуються текстова, графічна, аудіо– та відеоінформація, анімація. Як принципово новий навчальний засіб електронна книга відкрила можливості «читати», аналізувати «живі» озвучені сторінки, тобто можливості бачити, чути, читати. Мультимедіа-

технології перетворили комп'ютер на повноцінного співрозмовника, дозволили учням (будь-якого віку), не виходячи з навчальної аудиторії, будинку, офісу, бути присутніми на лекціях видатних вчених, брати участь у конференціях, діалогах, вести кореспонденцію. Отже, мультимедійні, інтерактивні, віртуальні засоби, які можна використати в освітньому процесі, є прикладами сучасних засобів наочності [32].

Потребують популяризації такі сучасні варіанти наочності [45, 56, 61]:

- скрайбінг – це створення наочних образів безпосередньо у процесі викладу матеріалу – сприяє зацікавленості учнів, покращує сприйняття, усвідомлення та запам'ятовування інформації;

- сучасна схематизація (використання prezy та mind maps) – це розгляд предмета (або явища) в загальній спрощеній формі, що дає можливість цілісно сприйняти його, визначити суттєві складові, полегшує процес аналізу та синтезу;

- інфографіка – це графічний спосіб представлення інформації, спрямований на швидке і чітке усвідомлення складної інформації;

- інтерактивні зображення, книжки, журнали – це електронна реалізація малюків або друкованих видань з нелінійно упорядкованою інформацією, які містять інтерактивні елементи, зокрема завдання для дітей, опитування, ігри, відео та аудіо контент тощо – мотивує учнів до вивчення матеріалу та активної участі в навчальній діяльності;

- хронологія та roadmap – це графічне представлення на часовій шкалі 1) сюжетної лінії художнього твору, 2) алгоритму дій (при виконанні завдання або певної рутини), 3) цілей і результатів класного/шкільного проекту тощо – сприяє формуванню компетентностей учнів, організації освітнього процесу;

- longread (зокрема, сторітеллінг) – формат подачі великого за обсягом тексту, розбитого на частини, за допомогою різних мультимедійних елементів: фотографій, відео, інфографіки та інших – актуальний варіант подачі об'ємного матеріалу для сучасних дітей (дозволяє врахувати феномен кліпового мислення молодших школярів та недостатню сформованість їх довільної уваги);

– буктрейлер – коротке відео за мотивами книги – спрямоване на зацікавлення учнів до читання та опрацювання художньої літератури; хмара слів – зображення, створене на основі групи слів – варіант візуалізації технологій мозкової атаки чи асоціативного куща, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів; тощо [66].

Окремо необхідно виділити першочергову актуальність розширення використання наочності у освітньому процесі від традиційної демонстрації дидактичних матеріалів до комплексної візуалізації навчальної інформації (яка є, насамперед, процесом створення наочного образу та передбачає активну суб'єкт–суб'єктну взаємодію вчителя та учнів), та впровадження інформаційнокомунікативних технологій вже в новому розширеному контексті, який має свою специфіку (діяльнісне спрямування, інтерактивний, ігровий аспекти тощо). Водночас необхідно враховувати, що традиційні засоби наочності в освітньому процесі також є незамінними у початковій школі відповідно до психологічних особливостей учнів, зокрема специфіки розвитку їх пізнавальних процесів [66].

Вищезазначені питання відповідають сучасній концепції розвитку освіти, відображені у Стандарті початкової освіти та відповідних освітніх програмах [40, 41]. Вони потребують як подальшого наукового розроблення, так і уваги практиків початкової освіти. Використання інформаційно–комунікативних технологій має значний потенціал та широкі перспективи в освітній галузі, зокрема у контексті візуалізації інформації, проте їх впровадження не може замінити традиційних методів, прийомів та засобів навчання як у початковій школі, так і в освіті в цілому – концепція подальшого розвитку даного напрямку має передбачати взаємодоповнення та гармонійний симбіоз традиційного та сучасного компонентів.

Висновки до першого розділу

Необхідність принципу наочності обґрунтовується діалектикою переходу від чуттєвого сприйняття до абстрактного мислення в процесі пізнання. Відповідно до принципу наочності, навчання будується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями, тому своєчасне і доречне використання відповідних засобів реалізує один з найважливіших принципів навчання – наочність. Використання видів наочності в початковій школі є актуальним і має суттєве значення.

Своєчасне використання наочності сприяє забезпеченню доступу до інформації, зокрема використання мультимедійних презентацій, відеоматеріалів та інтерактивних дошок дозволяє учням здобувати доступ до різноманітної інформації, що полегшує їх розуміння навчального матеріалу. Наочність сприяє розвитку технологічних навичок – з використанням різноманітних технологій та наочних засобів діти навчаються працювати з іншими інструментами та платформами, що сприяє розвитку їх технологічних навичок. Потрібно зазначити стимулювання творчого мислення, оскільки графічні зображення, малюнки та інші види наочності можуть стимулювати творче мислення учнів. Вони дають можливість виразити свої ідеї не лише словами, а й візуально.

Використання різних видів наочності дозволяє задовольнити потреби різних типів учнів – візуальних, аудіальних, та кінестетичних. Це робить навчання більш доступним і ефективним для кожного учня. Застосування інтерактивних наочних засобів, таких як віртуальні дошки чи ігрові елементи, сприяє залученню учнів до активної участі в уроці, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Активне використання наочності сприяє розвитку у дітей навичок аналізу та критичного мислення. Вони навчаються оцінювати інформацію та робити власні висновки.

Загалом, використання наочності стимулює вироблення позитивного ставлення до навчання, різні види наочності в початковій школі сприяють створенню стимулюючого та ефективного середовища для навчання, сприяють розвитку різних навичок та задовольняють різноманітні потреби учнів.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. З досвіду роботи учителів початкової школи

Під час нашого дослідження ми виявили, що на якість та результати діяльності учнів початкової школи суттєво впливає ефективне використання на уроках різних видів наочності, таких як ілюстративні, натуральні, зображувальні та аудіовізуальні засоби. У дослідженні брали участь вчителі та учні двох закладів освіти: Рогізківського ліцею Сновської міської ради Корюківського району Чернігівської області та Чернігівської загальноосвітньої школи I–III ступенів №28 Чернігівської міської ради Чернігівської області. У дослідженні взяли участь 23 педагоги, 50 учнів початкової школи та 10 батьків. Для діагностики ми використовували такі методи: спостереження, опитування, анкетування (Додаток А) та бесіду.

Згідно проведених бесід з вчителями (Насінник Ірина Олександрівна – стаж роботи 20 років, Точена Марина Віталіївна – стаж роботи 11 років, Піддубна Юлія Миколаївна – стаж роботи 7 років) з'ясовано, що у сучасній українській школі використовують засоби наочності можуть бути використані вчителем практично на всіх етапах навчання: на етапі пояснення нового матеріалу (подання інформації), на етапі закріплення та формування навичок (навчання учнів тих чи інших дій), на етапі контролю за засвоєнням знань і формуванням умінь (оцінка результатів роботи учнів), на етапі систематизації, повторення, узагальнення матеріалу (виділення головного, найбільш важливого в досліджуваному матеріалі). Отже, різні системи освіти, концепції та парадигми навчання поєднують визнання й розуміння необхідності ефективного використання різних форм і засобів наочності у педагогічному процесі.

Є чітко окреслені умови, яких вчителі дотримуються при використанні засобів наочності: урахування вікових, психофізіологічних особливостей учнів; визначення проміжку часу; відповідність навчальному матеріалу; раціональне поєднання різних методів і форм викладу навчального матеріалу та управління

його сприйняттям. Одні види наочності сприяють поживленню уявлень (різноманітні дії та об'єкти), інші є опорою для абстрактного мислення.

Наочність застосовують як засіб пізнання нового, для ілюстрації думки, розвитку спостережливості, кращого запам'ятовування матеріалу. Також потрібно враховувати, що наочні засоби навчання найбільш успішно вирішують наступні дидактичні завдання:

- сприяють розвитку в учнів наочно–образного мислення;
- виступають в ролі засобу активізації уваги при засвоєні будь–якого навчального матеріалу;
- сприяють активізації навчально–пізнавальної діяльності школярів;
- дозволяють конкретизувати теоретичні питання, що розглядаються;
- розширюють сферу практичних застосувань об'єктів, що розглядаються, які безпосередньо не можуть бути використані для спостереження на уроці;
- створюють можливості для моделювання явищ, що безпосередньо не спостерігаються;
- наочно систематизують і класифікують досліджувані явища на схемах, таблицях і т.п.;
- виступають в ролі методів стимулювання інтересу до учіння, створення установки на ефективне учіння;
- дозволяють в конкретизованій формі одержати інформацію про ступінь навчального матеріалу.

Використання наочності у освітньому процесі початкової школи відіграє переважно допоміжну роль, однак іноді навчальний матеріал (наприклад, явища, предмети, які учні не можуть безпосередньо сприймати) має такий характер, що без унаочнення правильне уявлення про новий об'єкт взагалі неможливе. Важливо не тільки правильно дібрати наочність до уроку, а й продумати, як поставити запитання, щоб, створюваний в учнів, зоровий образ активно реалізував мету уроку.

Таким чином, у початкових класах застосування наочності має на меті:

- збагачення і розширення безпосереднього чуттєвого досвіду учнів;
- розвиток спостережливості;
- пізнання конкретних властивостей предметів під час практичної діяльності;
- створення умов для переходу до абстрактного мислення;
- опори для самостійного навчання;
- систематизації навчального матеріалу.

На думку вчителів, наочність – це один з компонентів цілісної системи навчання, яка може допомогти молодшому школяреві якісніше засвоїти досліджуваний матеріал на більш високому рівні.

Використання наочності дозволяє сформувати у дитини правильне уявлення про предмет, явище, закон який вона вивчає.

Беручи до уваги результати досліджень психологів про те, що в учнів початкової школи переважає мимовільна увага, що одноманітна робота дуже швидко стомлює дитину, про необхідність зміни видів діяльності, і ця діяльність часто може і повинна бути ігровою. Отже, навчання учнів молодших класів має бути цікавим, радісним, але в той же час забезпечувати глибоке засвоєння програмного матеріалу. Одним з головних засобів, для досягнення цієї мети служить широке і продумане застосування наочності.

На думку вчителів принцип наочності залишається одним з головних і провідних принципів дидактики і сьогодні.

Практика навчання дозволила виробити велику кількість правил, які розкривають застосування принципу наочності. Ось деякі з них, запропоновані вчителями, що взяли участь у опитуванні:

1. Використовуйте в навчанні той факт, що запам'ятовування ряду предметів, представлених в натурі (на картинках або моделях), відбувається краще, легше, швидше, ніж запам'ятовування того ж ряду, представленого у словесній формі, усній чи письмовій.

2. Пам'ятайте – учень мислить формами, кольорами, звуками, відчуттями взагалі: звідси необхідність наочного навчання, яке будується не на абстрактних поняттях і словах, а на конкретних образах, безпосередньо сприймаються дитиною.

3. Золоте правило навчаючих: все, що тільки можна, представляти для сприйняття почуттями, а саме: видиме – для сприйняття зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, смак – смаком, доступне дотику – шляхом дотику.

4. Ніколи не обмежуйтеся наочністю – наочність не мета, а засіб навчання, розвитку мислення учнів.

5. Навчаючи і виховуючи, не забувайте, що поняття і абстрактні положення доходять до свідомості учнів легше, коли вони підкріплюються конкретними фактами, прикладами і образами; для розкриття їх необхідно використовувати різні види наочності.

6. Слід використовувати наочність не лише для ілюстрації, але і в якості самостійного джерела знань для створення проблемних ситуацій. Сучасна наочність дозволяє організувати ефективну пошукову та дослідницьку роботу учнів.

7. Навчаючи і виховуючи, пам'ятайте, що наочні посібники сприяють утворенню найбільш виразних і правильних уявлень про досліджуваних предметах і явищах.

8. Використовуйте різні види наочності, але не захоплюйтеся надмірною кількістю наочних посібників: це розсіює увагу учнів і заважає сприймати головне.

9. Старайтеся самі виготовляти разом з учнями наочні посібники: найкращий той посібник, який виготовлений самими учнями.

10. Науково обгрунтовано застосовуйте сучасні засоби наочності: телебачення, відеозапис, поліекранну проекцію, комп'ютерні презентації та ін; досконало володійте ТЗН, методикою їх використання.

11. Застосовуючи наочні засоби, виховуйте в учнів увагу, спостережливість, культуру мислення, конструктивну творчість, інтерес до навчання.

12. Використовуйте наочність як один із засобів зв'язку з життям.

13. З віком учнів предметна наочність повинна більш поступатися місцем символічною; при цьому предметом особливої уваги вчителя повинна бути адекватність розуміння сутності явища і його наочного представлення.

14. Пам'ятайте, що наочність – сильнодіючий засіб, який при неувважному або невмілому використанні може повести учнів від вирішення головного завдання, підмінити мету яскравим засобом.

15. При надмірному захопленні наочностю вона стає перешкодою на шляху глибокого оволодіння знаннями, гальмом розвитку абстрактного мислення, розуміння сутності загальних закономірностей.

На думку педагогів існує кілька методичних умов, виконання яких забезпечує успішне використання наочних засобів:

1. Гарний вигляд, який досягається шляхом застосування відповідних кольорів при виготовленні підйомних столиків, екранів підсвічування, покажчиків тощо.

2. Чітке виділення головного, основного при показі ілюстрацій, так як вони можуть містити й відволікаючі моменти.

3. Детальне продумування пояснень, необхідних для з'ясування сутності демонстрованих явищ, а так само для узагальнення засвоєної навчальної інформації.

4. Залучення самих учнів до знаходження бажаної інформації в наочному посібнику або демонстраційному пристрої, постановка перед ними проблемних завдань наочного характеру.

З різних видів наочності – натуральної, образотворчої, символічною – широке застосування в навчанні, зокрема, математики, знаходить символічна наочність (креслення, графіки, схеми, таблиці).

Роль символічної наочності зростає з накопиченням у дітей математичних знань і розвитком мислення учнів, символічна наочність стає основним засобом наочного навчання математики.

На думку опитаних вчителів використання наочності в процесі формування понять буде ефективним, якщо воно орієнтує учнів на узагальнення і абстрагування суттєвих ознак формується поняття. Для формування поняття куба треба показати учням безліч предметів, що відрізняються один від одного формою, розмірами, забарвленням. Учні вже в першому класі, після того як їм показують на одне з цих тіл і кажуть, що це куб, безпомилково відбирають з безлічі тіл всі ті, які мають таку ж форму, нехтуючи відмінностями, що стосуються розміру, забарвлення, матеріалу.

Вивчаючи математику в початкових класах, молодші школярі засвоюють ряд складних понять: поняття числа, поняття арифметичних дій, законів арифметичних дій, поняття рівня, рівності, нерівності та інших, які пов'язані з духовним, абстрактним мисленням учнів. До його розвитку, до утворення загальних математичних понять «треба йти, відправляючись від наочного навчання, яке спирається на сприйняття і відчуття, що йдуть від предметного, об'єктивного світу, що й називають у шкільній практиці наочністю, наочними посібниками».

2.2. Роль наочності у дистанційному навчанні

Події 2020 року привернули увагу всього суспільства до технологій дистанційного навчання. Пандемія Covid-19 на кілька місяців унеможливила очне навчання, а дистанційне стало єдиною доступною формою в системі освіти [42, 48]. Дистанційне навчання у початковій школі – це виклик для усіх учасників освітнього процесу, оскільки найменші школярі ще не є достатньо організованими, щоб вчитися самостійно.

Таким чином, перед педагогами постало непросте завдання – організувати роботу не тільки з учнями, але й налагодити тісний контакт з їхніми батьками. Важливою умовою підвищення якості уроків є урізноманітнення методів і прийомів навчання, видів роботи, які виконують учні. Всяка одноманітність, зрештою, породжує в дітей відчуття перевантаження. Воно виникає не стільки від великої кількості завдань, їх складності, скільки від одноманітності, сірості і буденності. Особливо гостро ці питання стоять сьогодні, в умовах дистанційного або змішаного навчання [74, 77].

Завдяки можливості використання різних видів наочності, таких як зображення предметів, картинки, жести, відеофрагменти, аудіозаписи, комп'ютерні програми, учитель демонструє явища об'єктивної дійсності. Унаочнення – один з найважливіших компонентів подачі нового матеріалу. Це чи не єдиний ефективний спосіб засвоєння знань дистанційно. Тому актуальним є розширення застосування різних видів наочності з урахуванням відповідності змісту тем, що вивчаються, та можливість їх використання в умовах дистанційної та змішаної форм освіти.

Одним із факторів успішного функціонування будь-якої шкільної спільноти є взаємодія усіх учасників освітнього процесу. В умовах дистанційного навчання, коли вчитель і учні не можуть бути поруч, взаємодія між вчителем, учнями і батьками набуває особливої важливості. Від рівня комунікації залежить ефективність навчання, у процесі якого спілкування між учасниками освітнього процесу відбувається в межах штучно створеного комунікативного середовища особливо в умовах адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору [28].

Не існує універсальних методів навчання і універсальних форм роботи. Але у кожного педагога є свої улюблені прийоми, знайдені в процесі роботи [62].

Учителі багато думають над тим, як і чим зацікавити учнів, викликати в них інтерес до уроку, забезпечити активну увагу. Це досягається, передусім, майстерним проведенням уроку: змістовним, жвавим, образним викладом

матеріалу, такою організацією занять, коли жоден учень ні на хвилину не залишається без роботи, і, звичайно ж, широким впровадженням наочності.

Про важливу роль наочності в освітньому процесі свідчать не тільки щоденні особисті спостереження, але і загальний досвід людей («Краще один раз побачити, ніж сто разів почути»).

Уже з самого початку дистанційного уроку важливо створити в учнів робочий настрій, від цього нерідко залежить подальший успіх. Перше враження повинне бути яскравим, а тут ніяк не обійтися без наочності.

У процесі сприйняття об'єкту поряд зі сприйманням беруть участь пам'ять і мислення. Образ об'єкту, який сприймається є наочним тільки тоді, коли дитина аналізує об'єкт, зіставляє його зі вже набутим досвідом. Наочний образ виникає не сам по собі, а в результаті активної пізнавальної діяльності людини. Ступінь наочності може бути різним в залежності від індивідуальних особливостей дитини, від рівня розвитку її пізнавальних можливостей, знань, ступеню наочності початкових образів сприймання. Принцип наочності виходить із самого процесу сприйняття, осмислення та узагальнення учнями навчального матеріалу. Наочність забезпечує зв'язок між конкретним і абстрактним, бере участь у розвитку абстрактного мислення, у багатьох випадках є його підґрунтям [20].

Психологічною засадою ефективності наочності є збудження нею роботи різних видів пам'яті. При вдалому застосуванні наочного посібника відбувається запам'ятовування не тільки логічне, а й емоційне, образне, органи чуття створюють свої «сторінки» в пам'яті людини: слух, рухомо–моторні дії, запах, смак – усе це може сприяти освіті учня.

Сучасні діти не уявляють свого існування без новомодних гаджетів, за допомогою яких можна зробити фото чи відзняти відео. А це гарний стимул для роботи. Варто лише поставити завдання перед учнями, і результати можуть приємно вразити. Неабиякий інтерес в учнів може викликати завдання створити фотоколаж чи відзняти відео підготовки чи виконання певного завдання. У розпорядженні кожного вчителя є різні засоби наочності: ілюстративно–

художні і графічні матеріали, відеозаписи, кінофрагменти, навчальні кінофільми, презентації, відеоуроки. Кожен із цих засобів належить до окремого виду наочності: зорової, слухової чи синтетичної.

Дидактичні функції схематичної наочності – педагогічна підтримка міркувань учнів на етапі первинного сприймання, опора для дітей, які не встигають. З огляду на це, схеми дуже різноманітні. Як правило, це невеликі за форматом цупкі аркуші, які або прикріплюють на крилі дошки, або заздалегідь кладуть на окремі парти. Важливо, щоб у процесі сприймання наочності розвивалися пізнавальні здібності дітей, здатність до самонавчання. Ефективність процесу сприймання підвищується, коли перед учнями ставляться спеціальні завдання, проводяться спостереження, які спонукають їх придивлятися чи прислухатися до нових об'єктів, виділяти їхні характерні ознаки, об'єднувати в єдине ціле, позначати певними словами. У таких ситуаціях в учнів швидше розвивається спостережливість, ніж тоді, коли сприймання наочних об'єктів є тільки ілюстрацією готових знань, повідомлюваних учителем. Вибір наочності для конкретного уроку зумовлюється не тільки його навчальною метою, а й іншими чинниками. Зокрема, специфікою мікросередовища школи та попереднім рівнем готовності дітей, їхнім емоційним станом, віком, резервом навчального часу [38, 72].

Особливо важливим джерелом чуттєвого досвіду майже на всіх уроках є актуалізація емоційних спостережень дітей [19]. Одним із найважливіших дидактичних принципів навчання виступає принцип свідомості й активності учнів у процесі навчання, модифікований в умовах системи дистанційного навчання новими інформаційно–комунікаційними технологіями. У цьому принципі відображаються психологічні закономірності засвоєння знань, а також загальні закономірності процесу пізнання [4].

Позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу, позитивні емоційні переживання у навчальній діяльності сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів. Вона залежить і від зв'язку навчання з життям, єдності між інтелектуальною і мовною діяльністю учнів, використання

на практиці засвоєних знань, умінь і навичок. Позитивно впливають на неї систематичне повторення засвоєних знань, варіативність і диференціація вправ, роботи для засвоєння складного матеріалу доступними методами. Жливе значення має відповідність наочності підручнику, яким користується вчитель та адекватна його оцінка [30].

Реалізувати даний принцип дозволяють такі засоби донесення інформації як скрайбінг, інтерактивний плакат та інші презентаційні програми. Використання інформаційних комп'ютерних технологій, в тому числі презентацій Microsoft PowerPoint, можливо у викладанні як гуманітарних, так і природничих предметів навчального циклу. Доцільно застосовувати інформаційні комп'ютерні технології у викладанні предметів гуманітарного циклу, таких як історія, економіка, суспільствознавство, у зв'язку з потребою у більшій наочності навчання. Презентація може стати своєрідним планом заняття, його логічною структурою, тобто може бути використана на будь-якому етапі заняття або на будь-якому виді заняття, будь то: вивчення нового матеріалу або закріплення, контроль знань або домашнє завдання тощо. Головними перевагами використання даного засобу викладу матеріалу є інтерактивність і підвищена ефективність сприйняття. Застосування кольорів, графіки й анімації, звуку, сучасних засобів відеотехніки дозволяє моделювати різноманітні ситуації й середовища, розвиваючи при цьому творчі й пізнавальні здібності учнів.

На заміну широковідомої презентації формату PowerPoint прийшла нова технологія, що дістала назву скрайбінг (від англ. scribe – «розмічати»). Скрайбінг був винайдений британським художником Ендрю Парком для британської організації наукових знань. Доповідь спікера супроводжується ілюстраціями «на льоту» малюнків фломастером на білій дошці. Таким чином, слухачі чують і бачать одночасно приблизно одне й те ж саме, що полегшує сприйняття інформації. Наразі скрайбінг – інноваційна технологія, за допомогою якої можна привернути увагу слухачів, забезпечити їх додатковою інформацією та виокремити головні моменти доповіді. Популярність технології забезпечується завдяки тому, що людський мозок мислить образами, мова малюнка є

універсальною мовою. Крім того, проглядати скрайб (зображення, що з'являється з-під пера, ручки, маркера) набагато цікавіше, ніж звичайне відео. Скрайбінг широко використовують у рекламі, маркетингу, бізнеспрезентаціях і в освіті. Інтерактивний електронний плакат є сучасним багатофункціональним засобом навчання, який надає широкі можливості для організації навчального процесу. Це, свого роду, укрупнена дидактична одиниця, дидактичний багатомірний інструмент (за В. Штейнбергом), де забезпечується багаторівнева робота з певним обсягом інформації. На відміну від мультимедійного уроку інтерактивний плакат може бути тільки багаторівневим і багатофункціональним, що забезпечує, наприклад, як вивчення так і закріплення нового матеріалу, зворотній зв'язок і контроль за якістю засвоєння отриманої інформації [64, с. 28].

Особливості організації роботи вчителя з інтерактивним плакатом полягають в можливості застосування диференційованого підходу до викладання нового матеріалу в класах з різним рівнем підготовки, та дає змогу вчителю урізноманітнювати порядок подання матеріалу, співвідносити обсяг між теоретичним та практичним матеріалом, розширити можливість застосування мультимедіа (графіка, відео, анімація) та наочних посібників в організації самостійної роботи учнів.

Загалом, інтерактивний плакат – це електронний освітній засіб нового типу, який забезпечує високий рівень залучення інформаційних каналів сприйняття наочності навчального процесу. Він органічно інтегрується в класно–урочну систему. У цифрових освітніх ресурсах, цього типу, інформація подається не відразу, вона розгортається залежно від дій користувача, який керує нею відповідними кнопками. Плакат представляє собою засіб надання інформації, тобто основна його функція – демонстрація матеріалу [2].

Модернізація освіти орієнтує педагога на оволодіння новими інформаційно – комунікаційними технологіями. Саме вони дозволять повною мірою розкрити педагогічні, дидактичні функції цих методів, реалізувати закладені в них потенційні можливості. Інформатизація освітнього процесу являє

собою комплекс заходів, пов'язаних насиченням освітньої системи інформаційними засобами, інформаційними технологіями та інформаційною продукцією. Система освіти – цілісна, але відкрита система, однією з важливих характеристик якої є її інформативність. Це зовсім не означає, що інформаційна система в системі освіти передбачає тільки засвоєння інформації.

Головне завдання ІКТ – забезпечення сучасної якості освіти на основі збереження його фундаментальності і відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства, країни.

Застосування ІКТ в освітньому процесі дозволяє:

- зробити урок сучасним, тобто наочним, яскравим, інформативним, інтерактивним та економним за витратою часу;
- наблизити урок до світосприйняття дитини, яка більше слухає і дивиться, ніж читає і говорить;
- використати диференційований і діяльнісний підходи до навчання;
- встановити відносини взаєморозуміння, взаємодопомоги між учнем і вчителем;
- активізувати пізнавальну діяльність школярів.

Добір наочних посібників до уроку — річ важлива: тільки комплексне використання їх з урахуванням специфіки класу, його загальної підготовленості, розвитку дасть позитивний результат у навчанні і вихованні школярів.

Отже, роль наочності в забезпеченні ефективного засвоєння учнями навчального матеріалу надзвичайно велика. Правильне використання наочних посібників сприяє успішному формуванню в учнів всіх форм мислення. Показ наочно на уроці активізує сенсорні можливості школярів, актуалізує й уточнює первинні уявлення, забезпечує краще запам'ятовування навчального матеріалу, допомагає кращому засвоєнню знань у цілому.

Отже, наочність служить опорою в розумінні сприйнятого на слух матеріалу, забезпечує правильне осмислення матеріалу на етапі ознайомлення, створює умови для практичного використання матеріалу. Наочність треба

застосовувати на всіх етапах уроку, вона полегшує пізнання, покращує запам'ятовування, підвищує увагу та інтерес учнів, також робить урок цікавим.

2.3. Аналіз анкетування учителів, учнів, батьків щодо використання наочності

Використання наочності на уроках розглядається вчителями як засіб для вивчення та закріплення навчального матеріалу. Вони вказують на використання за наявності різних видів наочності, таких як таблиці, малюнки, схеми та технічні засоби навчання. Однак, важливо зазначити, що деякі вчителі (8,7% опитаних) не мають доступу до різних видів наочності.

Відповіді учасників на запитання щодо готовності до використання різних видів наочностей у педагогічній діяльності, свідчать про те, що більшість вчителів (60,8%) мали готовність до різноманітного використання їх наочних засобів у своїй роботі (рис. 2.1).

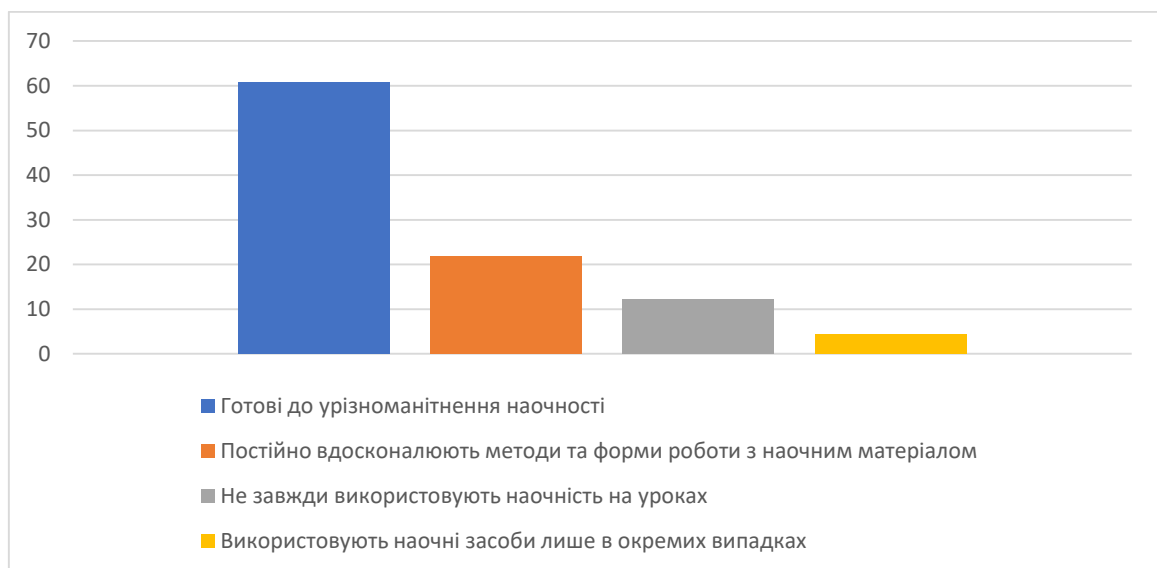

Рис. 2.1. Рівень готовності педагогів до використання різних видів наочностей у педагогічній діяльності, %.

Додатково, 21,9% респондентів постійно вдосконалюють методи та форми роботи з наочним матеріалом. Також виявлено невелику кількість педагогів (12,3%), які не завжди використовують наочність на уроках, обґрунтовуючи це

певними предметними потребами, а 4,3% використовують наочні засоби лише в окремих випадках.

Результати опитування про наявність у педагогів власних можливостей і потенціалу для роботи з різними видами наочності представлено на рис.2.2.

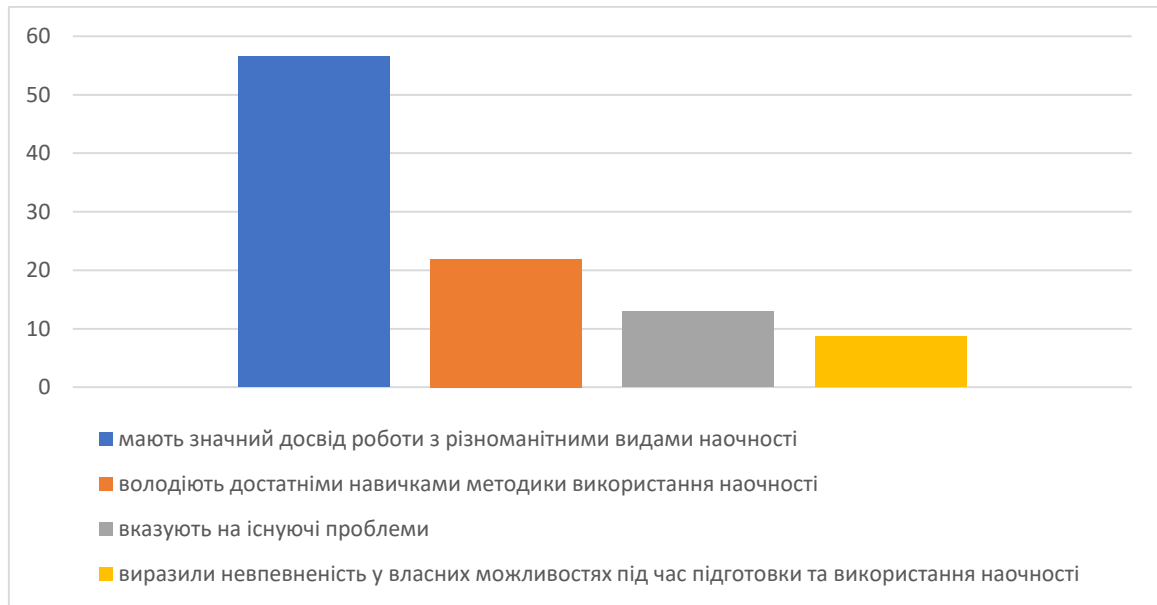

Рис.2.2. Наявність у педагогів власних можливостей і потенціалу для роботи з різними видами наочності, %

Дані анкетування, висвітлені на рис. 2.2., свідчать, що більшість вчителів (56,5%) мають значний досвід роботи з різноманітними видами наочності. На думку 21,7% респондентів, вони володіють достатніми навичками методики використання наочності. У той же час є певна кількість педагогів (13,0%), які вказують на існуючі проблеми, але впевнені, що із сумлінною підготовкою їх можна подолати. Лише 8,7% опитаних виразили невпевненість у власних можливостях під час підготовки та використання наочності.

Уточнивши питання в анкеті для вчителів щодо навчальних предметів початкової школи, на яких, за їхньою думкою, найбільше доцільно використовувати різні види наочності, ми можемо зробити наступний висновок: переважна більшість різних видів наочності використовується на певному етапі структури уроку для візуалізації навчального матеріалу на таких предметах, як образотворче мистецтво (57% опитаних), математика (56% опитаних), «Я досліджую світ» (44% педагогів). У меншій мірі використовують на уроках

літературного читання (38% вчителів) та української мови (33% вчителів), ці результати зображено на рис. 2.3.

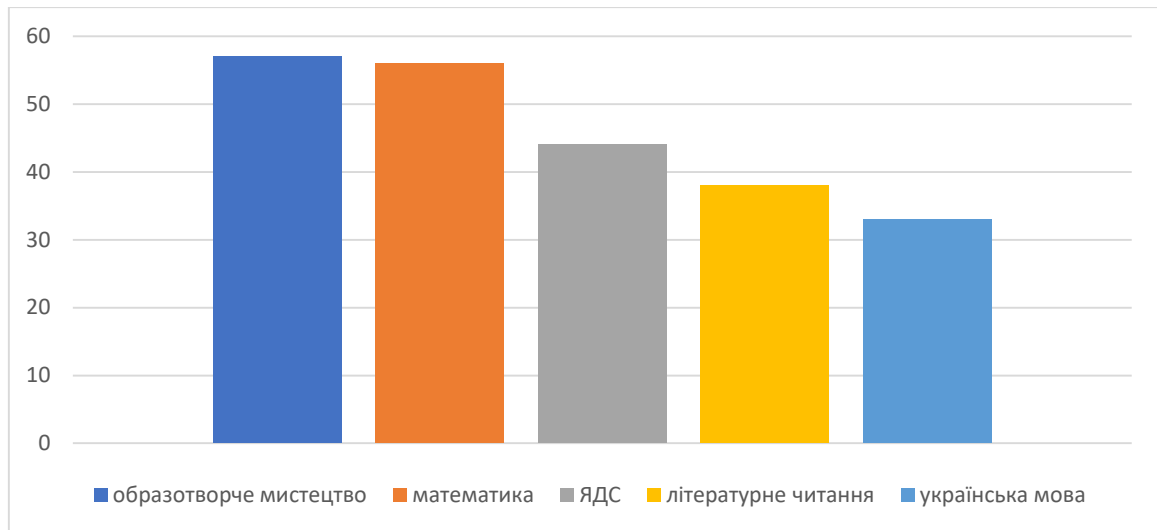

Рис. 2.3. Предмети, де, на думку опитаних, найбільше доцільно використовувати різні види наочності, %.

Однак може бути ситуація, коли на деяких темах саме наочні засоби використовуються більш активно.

Також ми провели аналіз відповідей на запитання «Чи завжди використовуєте різні види наочності у вашій педагогічній діяльності?». Це запитання спрямоване на визначення конкретного досвіду використання вчителями різних видів наочності на уроках (рис. 2.4).

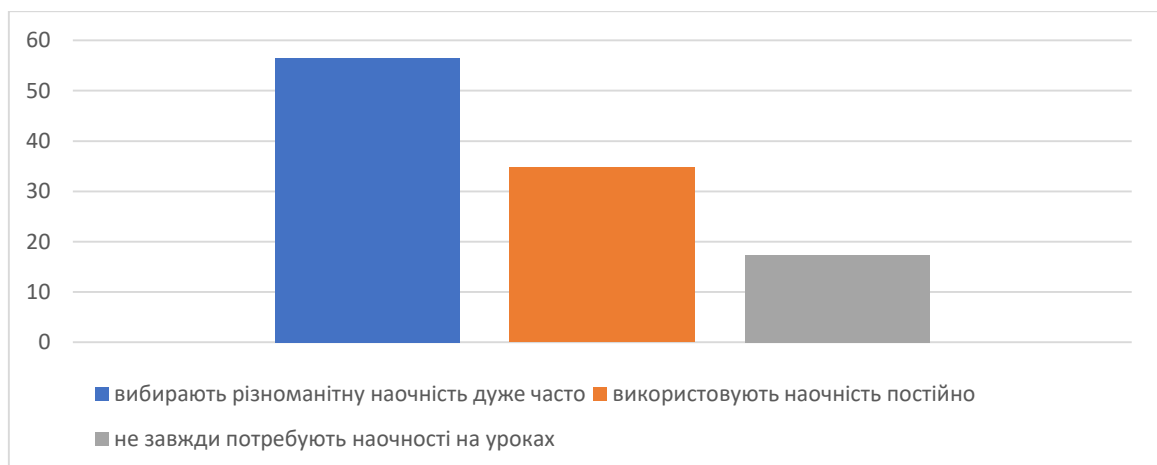

Рис. 2.4. Результати вивчення конкретного досвіду використання вчителями різних видів наочності на уроках, %

Результати свідчать про те, що значна кількість педагогів (56,5%) вибирає різноманітну наочність дуже часто, заважаючи це краще їм подати матеріал.

Приблизно третина вчителів (34,7%) використовує наочність постійно, а лише 17,3% респондентів визнали, що не завжди потребують наочності на уроках.

Основним завданням на даному етапі дослідження було виявлення ступеня використання різних видів наочності на уроках початкової школи (рис. 2.5, 2.6). Результати відповідей на запитання «Чи використовуєте Ви на уроках наочність і якою вона повинна бути?» показали, що більшість вчителів (58%) регулярно поєднують використання натуральних (природні матеріали, вироби з природи, муляжі, моделі), образотворчих (відтворення картин, випуск, навчальні таблиці, малюнки, фотозображення, схеми та ін.) та аудіовізуальних видів наочності (рис. 2.5).

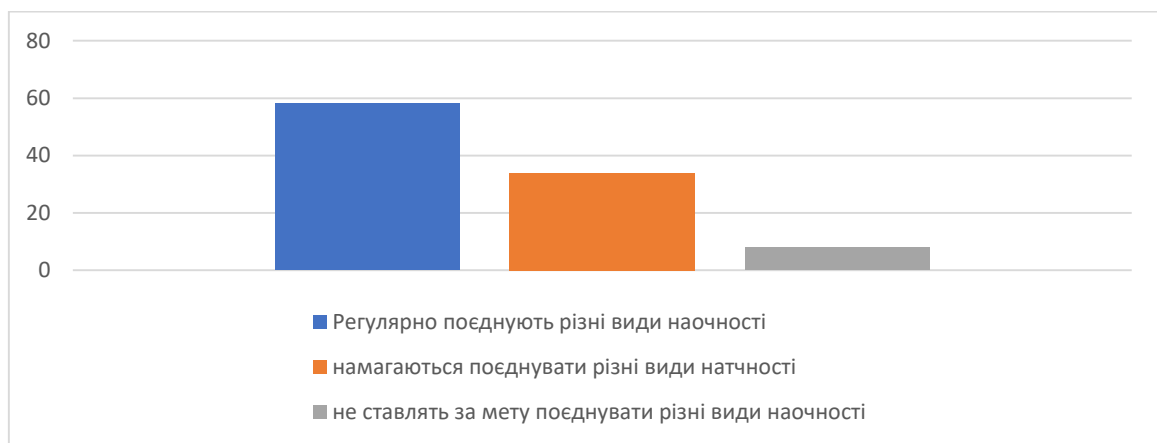

Рис. 2.5. Поєднання різних видів наочності на уроках початкової школи, %

Результати опитування, представлені на рис. 2.6 свідчать про переважання використання аудіовізуальних видів наочності на уроках (використовують 100% опитаних вчителів), менший відсоток використання образотворчих засобів (87% опитаних), натуральні наочні посібники регулярно використовують лише 68% вчителів, що взяли участь у дослідженні.

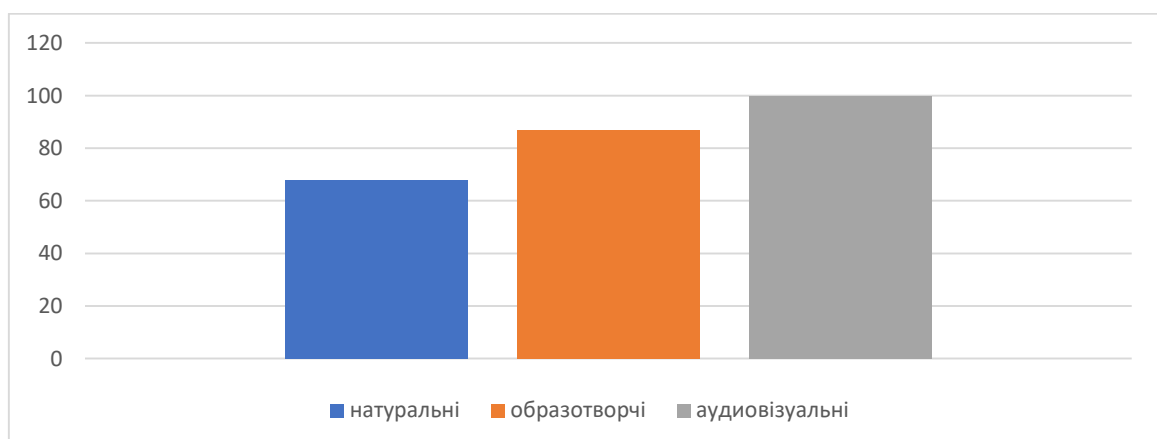

Рис. 2.6. Використання різних видів наочності на уроках початкової школи, %

Під час дослідження нас цікавило питання «Який вплив на молодших школярів, на Вашу думку, має використання різних видів наочності на уроках?». Результати представлені на рисунку 2.7

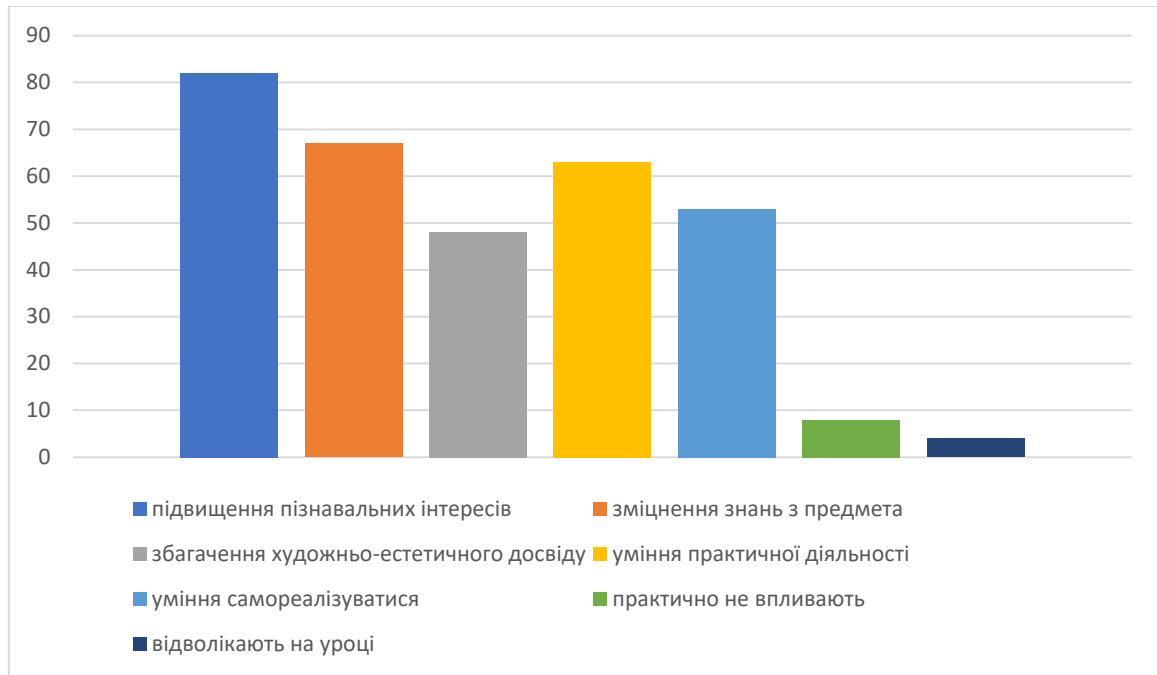

Рис. 2.7. Вплив наочності на уроках на молодших школярів

На думку педагогів, використання різноманітної наочності на уроках образотворчого мистецтва є надзвичайно ефективним, що відмічають більшість респондентів (82%), оскільки візуалізація освітнього процесу молодших школярів підвищує їх пізнавальні інтереси до мистецтва. Також, більшість відповідей (67%) отримали з позиції сприяння наочності під час зміцнення знань з образотворчого мистецтва та 48% педагогів відмітили збагачення художньо-естетичного досвіду учнів початкової школи. Крім того, 63% вчителів вважають позитивним впливом різної наочності на молодших школярів аспект формування в учнів умінь і навичок самостійної практичної діяльності, а 53% опитаних вказали на можливість самореалізуватися учням під впливом наочності. Однак, 8% відповідей респондентів вказують, що різні види наочності практично не впливають на дітей, а 4% вказали, що наочність відволікає учнів на уроці. У контексті дослідження з'ясувалися причини, чому вчителі не завжди

використовують наочні засоби на уроках. З відповідей відслідковуємо в окремих випадках відсутність потрібної наочності на конкретний урок, не володіння достатніми навичками у виборі наочності та брак часу для її підготовки та використання.

Результати опитування учасників, які стосувалися підвищення свого власного рівня при використанні різних видів наочності у початковій школі, свідчать про те, що більшість вчителів (86,9%) вважають необхідним покращити та розширити свої знання та вміння у використанні наочності. З цим можна зробити висновок, що педагоги виявляють прагнення до самовдосконалення та подальшого розвитку. При аналізі отриманих результатів можна підсумувати, що більшість вчителів вибрали комплексний підхід, поєднуючи види наочності. Це дозволить забезпечити багатостороннє формування навичок і вмінь молодших школярів на уроках та покращити процес засвоєння знань. Загалом, це підкреслює значення ознайомлення педагогів із ефективними методами використання наочності та їх підготовки до викладання, що сприятиме розвитку учнів.

У Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» підкреслюється: «В основу національного виховання мають бути покладені принципи єдності сім'ї і школи, наступності і єдності поколінь» [24]. Тому школа має співпрацювати з родиною у нерозривній єдності, продовжуючи сімейне виховання, працюючи з батьками на основі партнерства, спільності, налагоджуючи доброзичливі відносини, ініціюючи батьківську активність і зацікавленість у освітньому процесі [29]. Враховуючи провідну роль родини в розвитку дітей, нами було розроблено анкету для батьків. (Додаток В). За результатами опитування батьків (взяли участь 10 чоловік) було виявлено, що вони в цілому схвально ставляться до використання наочності на уроках у початковій школі. Усі респонденти вважають доцільним використання наочності на уроках у початковій школі та переконані, що така діяльність допомагає дітям краще засвоїти матеріал під час проходження курсу. 70% опитаних батьків вважають, що основною перевагою використання наочності є

розвиток уяви, фантазії, усного мовлення, що є надзвичайно важливим для молодших школярів, оскільки дуже часто діти молодшого шкільного віку втрачають інтерес до монотонних навчальних процесів і їх увага розфокусовується. Крім того, 20% респондентів подобається також і те, що під час використання наочності діти отримують можливість обговорювати та описувати наочні посібники, а тим самим розвивають свої комунікативні навички та соціалізуються.

Результати анкетування виявились наступними (рис. 2.8 – 2.10). Рівень задоволеності батьків використанням наочності під час уроків у початковій школі відображено на рис. 2.8.

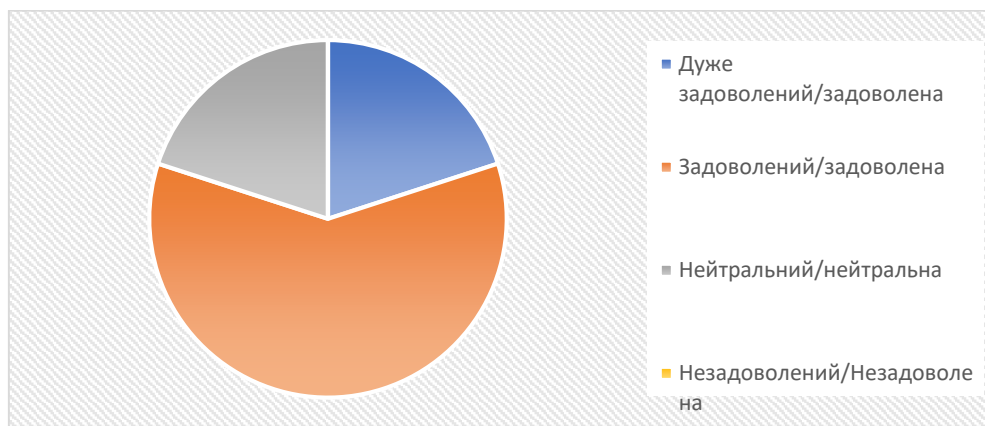

Рис. 2.8. Рівень задоволеності батьків використанням наочності, %

Як видно з даних анкетування, зображених на рисунку, більшість батьків (80%) задоволені використанням наочності і лише 20% є нейтральними.

Стосовно того, чи допомагає використання наочності засвоювати навчальний матеріал думки батьків розділились наступним чином (рис. 2.9).

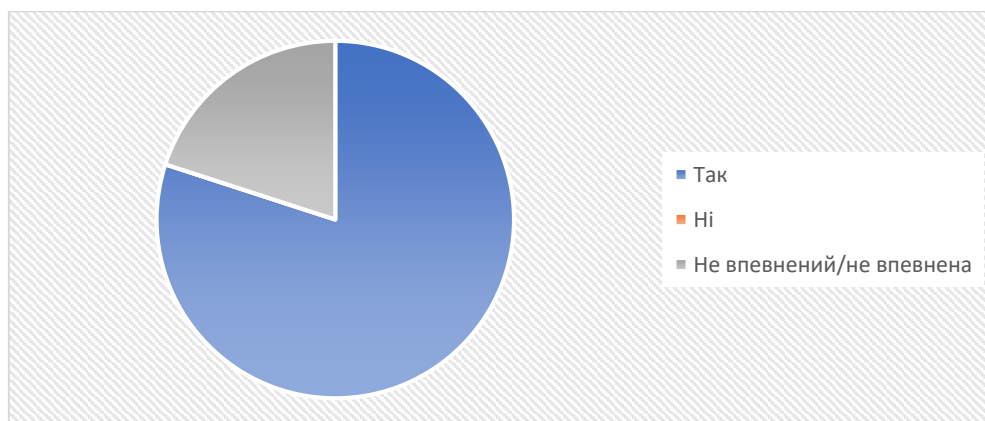

Рис. 2.9. Вплив наочності на засвоєння нового матеріалу, %

Більшість батьків вважає, що наочність допомагає засвоювати навчальний матеріал, однак 20 % не впевнені в цьому. Також нами було проведено бесіди з батьками, їх обізнаності про застосування наочних матеріалів на уроках та в позаурочній діяльності дітей. Особливо нас зацікавило питання, чи вважають батьки учнів початкової школи потрібним одержувати додаткову інформацію стосовно наочності, яка застосовується у освітньому процесі. Стосовно додаткової інформації для використання наочності батьки дали відповіді, що представлені на рис. 2.10

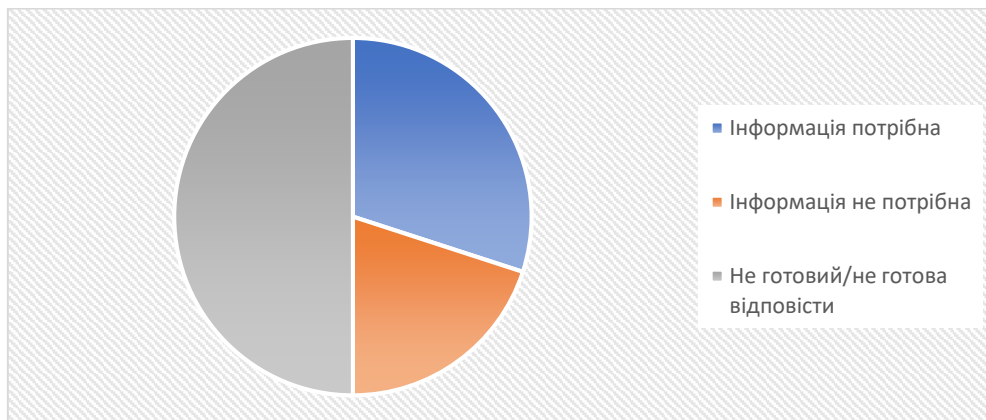

Рис. 2.10. Необхідність додаткової інформації стосовно використання наочності, %

Таким чином, батьки, що дали згоду взяти участь у дослідженні, в цілому задоволені рівнем використання наочності, вважають її корисною для засвоєння навчального матеріалу та не потребують у своїй більшості додаткових зустрічей для з'ясування питань використання наочних засобів у освітньому процесі початкової школи.

При роботі з дітьми нами було одержано дані, представлені на рис. 2.11 – 2.14. Перше питання стосувалось задоволеності дітей використанням наочності на уроках (рис. 2.11).

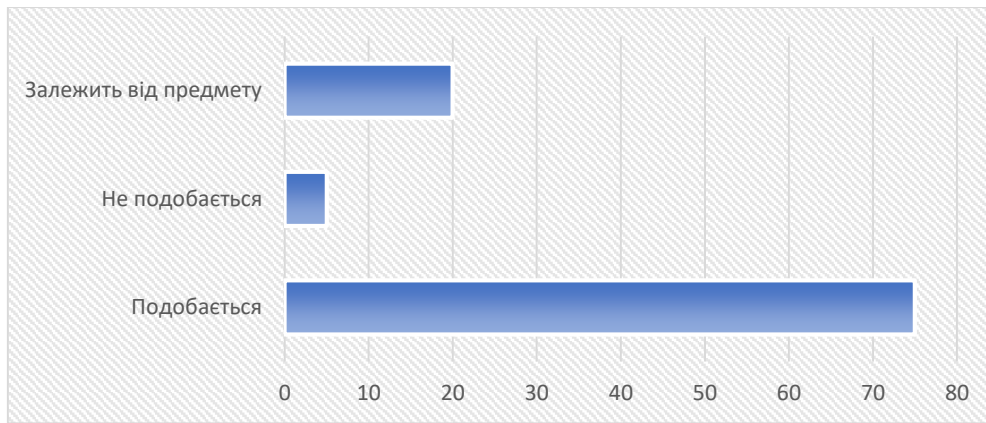

Рис. 2.11. Задоволеність дітей використанням наочності на уроках, %

В опитуванні брали участь учні 4х класів. Результати опитування, представлені на рис. 2.11 свідчать, що абсолютній більшості дітей (75%) подобається використання наочності на уроках. Однак частина опитаних вказали на залежність від предмету. Тому ми вирішили з'ясувати, який саме предмет викликає найбільше бажання використання наочності учнями. Результати опитування представлені на рис. 2.12.

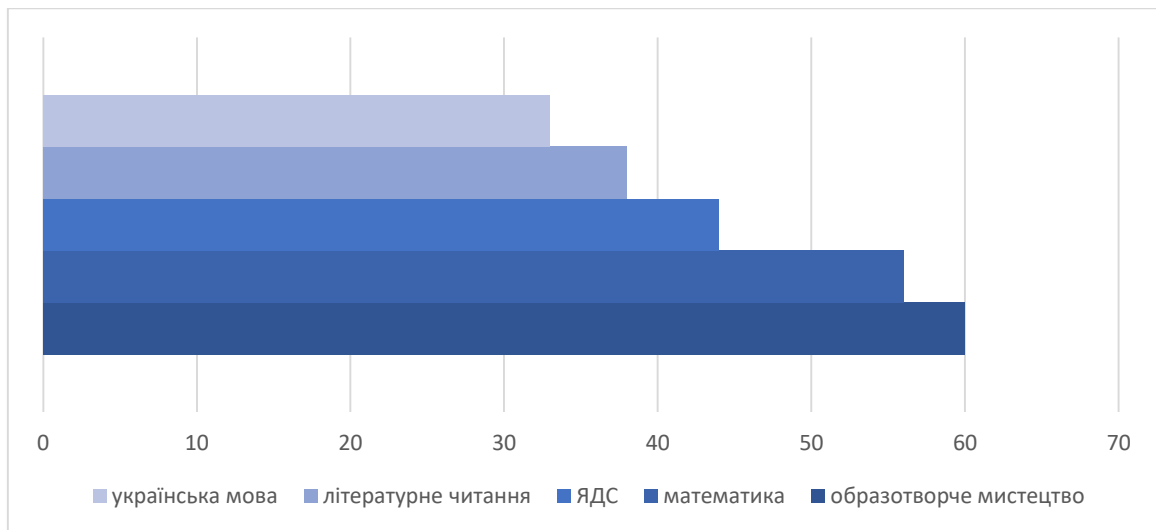

Рис. 2.12. Предмети, де, на думку опитаних учнів, найбільше доцільно використовувати різні види наочності, %.

Як бачимо, тенденція до переважання образотворчого мистецтва та математики в царині використання наочності зберігається з такою у вчителів (рис. 2.3).

Наступна діаграма відображає ставлення учнів початкової школи до збільшення використання наочності на уроках (рис. 2.13).

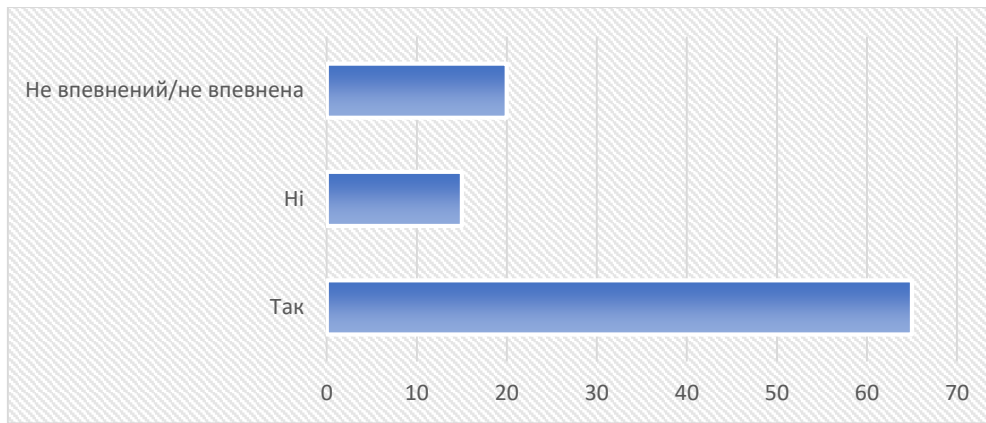

Рис. 2.13. Ставлення учнів початкової школи до збільшення використання наочності на уроках, %

Більшість учнів (65%) хотіли б збільшити використання наочності на уроках, однак 15% опитаних не мають такого бажання.

Думки учнів стосовно того, чи допомагають їм уроки з наочністю краще зрозуміти матеріал, відображено на рис. 2.14

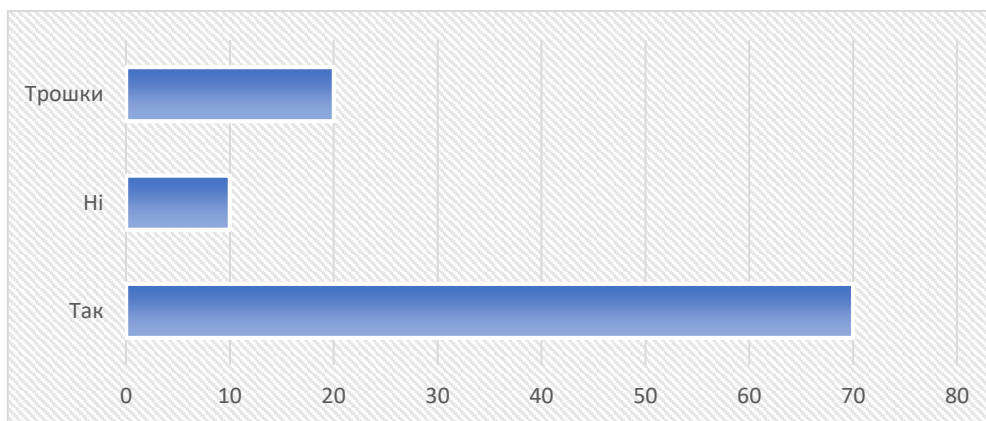

Рис. 2.14. Думки учнів початкової школи стосовно того, чи допомагають їм уроки з наочністю краще зрозуміти навчальний матеріал, %

Як видно із даних, наведених на рис. 2.14, більшість опитаних учнів вважає, що уроки із використанням наочності допомагають їм краще засвоїти навчальний матеріал.

Таким чином, більшість опитаних учителів, учнів та батьків позитивно ставляться до використання наочності на уроках в початковій школі.

2.4.Методичні рекомендації для учителів щодо підвищення ефективності використання наочності

Застосування наочності є одним з основних дидактичних принципів навчання. На основі безпосередніх сприймань і міркувань, що спираються на наочність, у дітей створюється уявлення, а потім формується поняття. Від якості засвоєння цих понять залежить успіх дальшого засвоєння матеріалу. За допомогою спеціальних засобів наочності навчання дозволяє формувати і розвивати образне, абстрактне, візуальне, просторове мислення учнів, що полегшує їм задачу сприйняття, розуміння, осмислення і засвоєння учбового матеріалу.

Основні умови використання наочності в освітньому процесі початкової школи:

1 Використовуйте у навчанні той факт, що запам'ятовування предметів у натурі, на картинах або моделях відбувається краще і швидше, ніж запам'ятовування поданого словесно, усно або письмово.

2. Пам'ятайте, що дитина мислить формами, фарбами, звуками, образами взагалі: звідси доцільність наочного навчання, яке будується на конкретних образах.

3. Золоте правило: що тільки можна — діти мають сприймати відчуттями (зором, слухом, нюхом тощо). Це стосується передусім процесу початкового навчання.

4. Ніколи не обмежуйтеся наочністю, наочність — не мета, а лише засіб досягнення поставленої мети.

5. Навчаючи й виховуючи, не забувайте, що поняття доходять до свідомості учнів легше, коли вони підкріплені конкретними фактами, прикладами та образами. Для розкриття їх необхідно застосовувати всі види наочності.

6. Використовуйте наочність як самостійне джерело інформації для створення проблемних ситуацій! Сучасна наочність дає змогу організувати колективну пошукову та дослідницьку роботу учнів.

7. Стежте, щоб спостереження учнів були систематизованими і перебували у співвідношенні причини й наслідку незалежно від часу їх набуття.

8. Застосовуючи наочні засоби, розглядайте їх з учнями спочатку загалом, потім — головне й другорядне, наостанку — знову загалом.

9. Не захоплюйтеся надмірною кількістю наочних посібників: це розсіює увагу учнів і заважає досягнути головного.

10. Використовуючи наочність, актуалізуйте чуттєвий досвід учнів: уявлення, які вже склалися в дітей, конкретизуйте та ілюструйте ті поняття, які ви в них формуєте.

11. Намагайтеся виготовляти наочні посібники разом зі своїми учнями.

12. Старанно готуйте наочність до уроку. Особливо уважними будьте під час добору й використання наочності, вирішуючи виховні завдання.

13. Науково обґрунтовано застосовуйте сучасні засоби наочності, досконало володійте технічними засобами, методикою їх використання.

14. Пам'ятайте, що в умовах кабінетної системи навчання можливості застосування наочності кращі, це вимагає ретельного планування й дозування наочності.

15. З віком учнів предметна наочність повинна дедалі більше поступатися місцем символічній. Особливу увагу вчитель має приділяти адекватності розуміння суті явищ і їх наочного подання.

16. За надмірного захоплення наочністю створюються штучні перепони на шляху до глибокого оволодіння знаннями: вона стає гальмом розвитку абстрактного мислення, розуміння суті загальних закономірностей.

Методичні рекомендації для вчителів щодо підвищення ефективності використання наочності в навчанні:

1. Адаптувати до віку та рівня розвитку учнів [3, 27]:

- ✓ Враховуйте особливості віку та рівня розвитку учнів при виборі наочних засобів.

- ✓ Використовуйте іграшки, малюнки та інші матеріали, які привертають увагу молодших учнів, і більш складні засоби для старших.
2. Забезпечте різноманітність [3, 25, 26]:
    - ✓ Використовуйте різні типи наочності, такі як відео, малюнки, діаграми тощо, для забезпечення різноманіття інформаційних джерел.
    - ✓ Залучайте учнів до створення власних наочних матеріалів.
  3. Забезпечте взаємодію [33]:
    - ✓ Залучайте учнів до обговорення та висловлювання думок щодо використаної наочності.
    - ✓ Організуйте групові завдання, де учні можуть взаємодіяти з наочними матеріалами.
  4. Інтегруйте з навчальним матеріалом [75]:
    - ✓ Пов'яжіть наочні матеріали з теми уроку та план навчання.
    - ✓ Допомагайте учням розуміти, як наочність пов'язана з основними концепціями.
  5. Створіть інтерактивність [7]:
    - ✓ Використовуйте технології, такі як інтерактивні дошки, онлайн-ресурси та віртуальні екскурсії для створення більш інтерактивного навчального процесу.
    - ✓ Залучайте учнів до практичних вправ або дослідів на основі наочності.
  6. Забезпечте доступність [18]:
    - ✓ Враховуйте індивідуальні особливості учнів та забезпечте доступність наочних матеріалів для всіх.
    - ✓ Використовуйте різні формати (текст, відео, аудіо) для забезпечення різноманітності сприйнятті інформації.
  7. Запроваджуйте зворотний зв'язок [37]:

- ✓ Збирайте відгуки від учнів щодо ефективності наочності та коригуйте свій підхід на основі отриманих відгуків.

8. Продовжуйте саморозвиток :

- ✓ Вивчіть нові методи та засоби наочності, щоб залишитися вдосконаленим у своїй практиці.

9. Діліться досвідом з колегами та беріть участь у професійних спільнотах.

Що стосується окремо рекомендацій стосовно використання ІКТ у дистанційному та змішаному навчанні, то методичні рекомендації, запропоновані [16, 32], є наступними. Якщо окреслити можливі шляхи використання доповненої чи віртуальної реальності в змішаному навчанні, то слід зазначити:

1. Візуалізація навчального матеріалу та урізноманітнення навчального процесу. Абстрактні теми та поняття стануть цікавішими та зрозумілими. Особливо якщо ця частина матеріалу відведена на дистанційну чи самостійну роботу. Адже більшість помилок учні допускають, коли не до кінця їм зрозумілі всі властивості об'єкта чи предмета, що вивчають на цей час. Плоске зображення не можна тримати в руках чи розглянути з усіх боків. Ширші можливості для опанування складних тем відкривають засоби доповненої та віртуальної реальності.

2. Організація групової чи проєктної роботи. При цьому це буде не формалізований розподіл на групи чи мікрогрупи учнів класу, але повноцінна командна робота. В цьому випадку результат виконання певних завдань залежить від кожного учасника. А вчитель виступає в ролі тьютора, наставника та керівника команди (очільника) та є повноцінним членом групи учнів.

3. Використання найсучасніших технологій. Технології доповненої та віртуальної реальності слід використовувати в тих випадках де зрозуміти навчальний матеріал найскладніше. При цьому заздалегідь слід організувати усі можливості їх використання. Навчальний матеріал має бути доступний кожному учневі, безплатними та зрозумілим. Використання додатків швидким та організованим для кожного учня класу.

4. Додаткові засоби оцінювання навчальних досягнень. Самостійну роботу, контрольну чи тестове завдання можна організувати з використанням доповненої чи віртуальної реальності (наприклад у вигляді квесту чи виконання завдань в ігровій формі). Подібний формат є новим цікавим та заохочує до пізнання додаткових фактів, глибшого опанування теми навчального предмета.

У міру впровадження цих та інших форм нових технологій в освіту, змішані варіанти навчання будуть продовжувати розширюватися, призводячи до формування класу майбутнього. І це переконливо, оскільки новітні технології мають потенціал збагатити освіту.

Висновки до другого розділу

У процесі навчання найчастіше використовують такі наочні посібники: натуральну наочність, яка представляє собою реальні предмети, що зустрічаються в природі, побуті, техніці; моделі, прилади та інструменти; схематичні малюнки, графіки, таблиці, діаграми. Можна зробити висновок, що наочні посібники треба вміло застосовувати під час уроку. При надмірному унаочненні робота схожа на гру, учень бавиться, не напружуючи думки. Таке унаочнення втрачає свою доцільність, воно гальмує розумовий розвиток учнів. У свою чергу при правильному застосуванні наочні посібники дають змогу урізноманітнити навчальний процес, зробити його більш цікавим, захоплюючим, ефективно організувати як колективну, так і індивідуальну роботу. Правильне використання наочності на уроках сприяє формуванню чітких просторових і кількісних уявлень, змістовних понять, розвиває логічне мислення і мову, допомагає на основі розгляду й аналізу конкретних явищ прийти до узагальнень, які потім застосовуються на практиці. Використання наочних посібників дає змогу: активізувати роботу учнів; зекономити час на уроці; збільшити обсяг роботи на уроці; підвищити ефективність процесу оволодіння знаннями, вміннями і навичками.

Використання наочності на уроках розглядається вчителями як засіб для вивчення та закріплення навчального матеріалу. Вони вказують за наявності різних видів наочності, таких як таблиці, малюнки, схеми та технічні засоби навчання. Більшість вчителів (60,8%) мали готовність до різноманітного використання їх наочних засобів у своїй роботі. Додатково, 21,9% респондентів постійно вдосконалюють методи та форми роботи з наочним матеріалом. Також виявлено невелику кількість педагогів (12,3%), які не завжди використовують наочність на уроках, обґрунтовуючи це певними предметними потребами, а 4,3% використовують наочні засоби лише в окремих випадках.

Результати опитування про наявність у педагогів власних можливостей і потенціалу для роботи з різними видами наочності свідчать, що більшість вчителів (56,5%) мають значний досвід роботи з різноманітними видами

наочності. На думку 21,7% респондентів, вони володіють достатніми навичками методики використання наочності. У той же час є певна кількість педагогів (13,0%), які вказують на існуючі проблеми, але впевнені, що із сумлінною підготовкою їх можна подолати. Лише 8,7% опитаних виразили невпевненість у власних можливостях під час підготовки та використання наочності.

Уточнивши питання в анкеті для вчителів щодо навчальних предметів початкової школи, на яких, за їхньою думкою, найбільше доцільно використовувати різні види наочності, ми можемо зробити наступний висновок: переважна більшість різних видів наочності використовується на певному етапі структури уроку для візуалізації навчального матеріалу на таких предметах, як образотворче мистецтво (57%), математика (56%), «Я досліджую світ» (44%). У меншій мірі використовують на уроках літературного читання (38%) та української мови (33%). Однак може бути ситуація, коли на деяких темах саме наочні засоби використовуються більш активно.

Результати свідчать про те, що значна кількість педагогів (56,5%) вибирає різноманітну наочність дуже часто, заважаючи це краще їм подати матеріал. Приблизно третина вчителів (34,7%) використовує наочність постійно, а лише 17,3% респондентів визнали, що не завжди потребують наочності на уроках.

Основним завданням на даному дослідженні було виявлення ступеня використання різних видів наочності на уроках початкової школи. Результати відповідей на запитання «Чи використовуєте Ви на уроках наочність і якою вона повинна бути?» показали, що більшість вчителів (58%) поєднують використання натуральних (природні матеріали, вироби з природи, муляжі, моделі), образотворчих (відтворення картин, випуск, навчальні таблиці, малюнки, фотозображення, схеми та ін.) та аудіовізуальних видів наочності.

Результати опитування учасників, які стосувалися підвищення свого власного рівня при використанні різних видів наочності у початковій школі, свідчать про те, що більшість вчителів (86,9%) вважають необхідним покращити та розширити свої знання та вміння у використанні наочності. З цим можна зробити висновок, що педагоги виявляють прагнення до самовдосконалення та

подальшого розвитку. При аналізі отриманих результатів можна підсумувати, що більшість вчителів вибрали комплексний підхід, поєднуючи види наочності. Це дозволить забезпечити багатостороннє формування навичок і вмінь молодших школярів на уроках та покращити процес засвоєння знань. Загалом, це підкреслює значення ознайомлення педагогів із ефективними методами використання наочності та їх підготовки до викладання, що сприятиме розвитку учнів.

ВИСНОВКИ

1. Проблема застосування різних видів наочності у початковій школі дуже актуальна в сучасній освіті. Особливо важлива роль наочності в процесі розвитку мислення у школярів молодшого віку. Ефективність оволодіння навчальним матеріалом молодшими школярами залежить від правильного поєднання різних видів наочності, використання різних видів наочності в тісному зв'язку з різними формами, методами та прийомами навчання, підтримання мотивації до навчання в цілому. Проте, незважаючи на доцільність при трактуванні проблеми, сьогодні досліджуване питання характеризується як педагогічна проблема, що зумовлюється неоднозначним розумінням змісту поняття наочності, наочних засобів та їх класифікацій. Відповідно, врахування вимог сучасної освіти зумовлює необхідність розвитку та вдосконалення цих понять, набуття ними нових характеристик. Формування знань, умінь і навик учнів початкової школи в освітньому процесі за допомогою різноманітної наочності у традиційному розумінні призводить до розвитку наочно–образного мислення та спостережливості школярів, і лежить в основі «золотого правила» дидактики.

2. Використання різних видів наочності є безсумнівно важливою складовою уроку. Наочні засоби сприяють ефективному формуванню в учнів початкової школи образного мислення, спостережливості під час сприймання властивостей і ознак предмета чи явища, що зображується. У процесі сприйняття різноманітної наочності учні мають можливість опановувати естетичні характерні ознаки в об'єктах і предметах навколишнього світу, розвивати елементи наочно–образного мислення, пізнавальні інтереси тощо.

3. Дослідження стану використання різних видів наочності на уроках в початковій школі свідчать, що переважна більшість учителів забезпечені наочністю і комбінують такі види наочності як образотворчі: репродукції картин, ілюстрації, навчальні таблиці, схеми, малюнки тощо та натуральні: моделі, вироби, муляжі та ін. Також нами виявлено, що педагоги часто використовують аудіовізуальну наочність на базі сучасної комп'ютерних технологій, відео,

аудіоматеріали та ін., які доступні в мережі Інтернет, враховуючи їх необхідність сьогодні та можливості їх використовувати. Все ж таки, не зважаючи на значні переваги застосування наочності, були респонденти, які переважно використовують на уроках підручник, посібники. Крім того, аналіз результатів констатувального експерименту демонструє, що використання різних засобів наочності на уроках здійснюється на всіх етапах уроку, однак найчастіше – це етап вивчення нового матеріалу та етап вступного інструктажу і практичної самостійної діяльності учнів. У меншій кількості наочність застосовується на етапі актуалізації опорних знань учнів та під час підсумку уроку.

4. Важливою умовою підвищення якості уроків є урізноманітнення методів і прийомів навчання, видів роботи, які виконують учні. Всяка одноманітність, зрештою, породжує в дітей відчуття перевантаження. Воно виникає не стільки від великої кількості завдань, їх складності, скільки від одноманітності, сірості і буденності. Особливо гостро ці питання стоять сьогодні, в умовах дистанційного або змішаного навчання. Завдяки можливості використання різних видів наочності, таких як зображення предметів, картинки, жести, відеофрагменти, аудіозаписи, комп'ютерні програми, учитель демонструє явища об'єктивної дійсності. Унаочнення – один з найважливіших компонентів подачі нового матеріалу. Це чи не єдиний ефективний спосіб засвоєння знань дистанційно. Тому актуальним є розширення застосування різних видів наочності з урахуванням відповідності змісту тем, що вивчаються, та можливість їх використання в умовах дистанційної та змішаної форм освіти.

5. Використання наочності на уроці повинно бути цілеспрямованим і методично виправданим. А це вимагає серйозного підходу до їх адекватного вибору. Отже, доцільно виділити такі вимоги до використання наочності у навчальному процесі початкової школи:

- ✓ відповідність наочності змісту виучуваного матеріалу;
- ✓ виділення найважливіших ознак предмета;
- ✓ естетичне оформлення наочності;
- ✓ вчасне використання наочності;

- ✓ помірне використання наочності;
- ✓ відповідність наочності психологічним закономірностям сприймання;
- ✓ відповідність наочності рівню розвитку спостережливості учнів;
- ✓ інтерес учнів до розглядуваних наочних об'єктів;
- ✓ зв'язок змісту наочного посібника з досвідом учнів.

Правильно підібрана і використана наочність активізує освітній процес і формує у школяра відповідні знання, навички та вміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б. Педагогічні аспекти сучасної початкової школи. Початкова школа. 2017. № 4. С. 3–4.
2. Антонович Є. А. Художні техніки в школі. Київ : ІЗМН, 2021. 312с.
3. Балл Г. О. Про визначальні характеристики здібностей і принципи їх врахування у навчально–виховній роботі. Психологія, 2002. №2, С. 2–4.
4. Березюк О.С. Використання методу моделювання педагогічних ситуацій до спілкування з учнями. Матеріали наук.–практ. конференції. Суми, 2021. С.61–64.
5. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно–орієнтований підхід: теоретико–технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280с.
6. Варченко Л. Використання Smart Board у навчальному процесі [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://wiki.kubg.edu.ua/%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_SMART_Board_%D1%83_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96 (дата звертання 12.04.2023 року)
7. Васютіна Т. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природничої компетентності засобами інтерактивних технологій. NEW INCERPTION : науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, 2021. №3–4(5–6). С. 71–80
8. Вивчаю – не чекаю. Застосунок для учнів та учениць 1–4 класу, з яким весело і цікаво навчатися. Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://primary.org.ua/> (дата звертання 03.05.2023 року)
9. Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти: метод. рекомендації. / Коваленко В. В., Мар’єнко М. В., Сухіх А. С. / За ред. М. В. Мар’єнко, А. С. Сухіх. Київ : ІТЗН НАПН України, 2021. 87 с., іл.

10. Вікторенко І., Горобець Л. Нові професійні ролі та функції сучасного вчителя в контексті Концепції Нової української школи. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. Вип. 11. Слов'янськ, 2019. С. 93–106.
11. Волкова Н.П. Педагогіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів Київ : Академія, 2001. 675 с.
12. Воротникова І. П., Якубов С. В. Упровадження дистанційних технологій у навчально–виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів Київ : Київ. Ун–т ім. Б. Грінченка, 2017. 140 с.
13. Генатуліна С. А. Види наочності та їх характеристика. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/pedagogika-vidi-naocnosti-ta-ih-harakteristika-150887.html> (дата звертання 28.03.2023 року)
14. Гнедко Н.М. Формування готовності майбутніх учителів до застосування засобів віртуальної наочності у професійній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Рівне, 2015. 292 с
15. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с
16. Дегтярьова В.Р. Розвиток творчих здібностей учнів шляхом використання ІКТ на уроках у початковій школі. Початкове навчання та виховання. 2017. № 10–11. С. 6
17. Дистанційна освіта: сучасний та доступний підхід до процесу навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/education/distantsiyne_navchannya_v_shkoli_shho_tse_i_yak_pratsyu_je_distantsiyna_osvita_v_ukrayin_i_n1188860
18. Дистанційне навчання: виклики, результати та перспективи. Порадник. З досвіду роботи освітян міста Києва: навч.–метод. посіб, 456 с. 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2020/8/19/90.pdf>.
19. Емоційний інтелект дитини. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://likoschool.kiev.ua/likonews/196-emotsiinyi-intelekt-dytyny>

20. Журило Т.В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: наук.– метод. Посіб. К. : НАПН України, ІПОіОД, 2010. С. 440.
21. Задорожна–Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО. Херсон : ОЛДІ–ПЛЮС, 2020. 364 с
22. Ігнатенко, М.Я. Сучасні освітні технології. Початкова школа, 2003. № 4, 2–6.
23. Імбер, В. Використання мультимедійних засобів у навчальному процесі. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: Зб. наук. праць. Вип. 7. К.: Планер, 2015. С. 307–312.
24. Кабінет Міністрів України. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття): Постанова від 3 листопада 1993 р. No 896 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звертання 18.03.2023 року)
25. Кисла О. Ф., Довбиш А. О. Досвід використання наочності у початковій школі. Education via Distance Learning and other Pedagogical Challenges: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference, September 21–22, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, P. 112–114
26. Кисла О.Ф., Довбиш А.О. Обґрунтування використання наочності в освітньому процесі початкової школи. Інноваційна педагогіка. 2023, Випуск 58. Том 1. С. 73 – 76
27. Кисла О. Ф., Кошель А. П. Формування культури здорового способу життя дітей дошкільного віку. Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2016. Вип. 69(3). С. 107–110.
28. Кисла О. Ф., Кулажко М. А. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо–виховного простору. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип.15. Т.1. С. 101–104.
29. Кисла О. Ф., Ландар Т. О. Реалізація ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. Молодий вчений. 2019. Вип. 8 (72), серпень. С. 241–244.

30. Кисла О., Коваль В. Проблема підручникотворення в Україні: сучасний підручник – який він? NEW INCEPTION: науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, 2022. №1–2(7–8). С. 22–30
31. Коваленко В. В. Використання web–орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності молодших школярів. Автореф. дис. ... канд. пед наук. Київ : Інституті інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України, 2018. 25 с
32. Кривонос О., Коротун О. Змішане навчання як основа формування ІКТкомпетентності вчителя. Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізикоматематичної і технологічної освіти, №.8(2), С. 19–23, 2015 [Електронний ресурс]. Доступно: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_8(2)_6).
33. Ліпчевська І. Л. Засоби наочності у початковій освіті: аспект використання інформаційно–комунікаційних технологій. Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. 2020. № 3(40) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/720982/1/Text.pdf> (дата звертання 10.04.2023 року)
34. Лозова, В. І. Стратегічні питання сучасної дидактики. Шлях освіти, 2013. № 2, С. 11–16.
35. Максимюк С. П. Принципи навчання та дидактичні правила їх реалізації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pidru4niki.com/15060913/pedagogika/printsipi_navchannya_didaktichni_pravila_realizatsiyi (дата звертання 28.03.2023 року)
36. Малафіїк І.В. Дидактика новітньої школи: Навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 632 с.
37. Мехед Д. Б., Мехед О. Б. Корекційний контроль як фактор підвищення якості навчання. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Випуск 72 Серія : педагогічні науки : Збірник. Чернігів : ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2009. № 72. С. 83 – 86.
38. Мехед Д. Б., Мехед О. Б., Скребець В. О. Впровадження методики визначення рівня понятійного мислення школярів при вивченні природничо-

математичних дисциплін. Особливості навчання учнів природничо-математичних дисциплін у профільній школі : Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції. Херсон : ПП Вишенирський В. С., 2010. С. 11 – 13

39. Мехед О. Б., Мехед Д. Б. Використання технологій STEM/STEAM-освіти з метою популяризації наукової діяльності серед здобувачів освіти. Інноваційні практики наукової освіти : матеріали II Всеукраїнської науково–практичної конференції (Київ, 15–19 грудня 2022 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 658–664

40. Міністерство освіти і науки України. (2019, Жовтень 08). Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf> (дата звертання 18.03.2023 року)

41. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. Київ: Освіта, 2018. 392 с.

42. Наказ Міністерства освіти і науки України 08 вересня 2020 року № 1115 Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#n2>

43. Наказ МОН України N 143 від 07.02.2020 Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів початкової школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-20#Text> (дата звертання 28.04.2023 року)

44. Неміш, Ю. Викладання образотворчого мистецтва. Мистецтво і освіта, 2008. №2, с.9.

45. Олексюк О. Р. Застосування технології доповненої реальності в освітній галузі. Освіта XXI століття: реалії та перспективи розвитку, С. 177–179 2020.

46. Павелко, В. В. Формування знань і умінь молодших школярів у процесі навчання засобами наочності і моделювання. Актуальні проблеми психології та педагогіки: Матеріали наук. конф. Острог, 2008. 39–42.
47. Павелко, В. Зв'язок принципів моделювання та наочності в навчальному процесі. Психологія і педагогіка. 2021. Вип. 2. Острог, С. 233–238.
48. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2» № 211 від 11.03 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п>
49. Приходько Л. А., Сьомак О. В., Ройко Л. Л. Використання додатків Google для підтримки дистанційного навчання учнів початкової школи. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково–практичної конференції «Тенденції та перспективи розвитку освіти, науки та технології в епоху трансформаційних процесів». Луцьк: Вежа, 2021. С. 207–210.
50. Розуменко А. Знаково–символьна наочність як засіб засвоєння геометричних знань. Математика в школі. 1999. № 1. С. 26–27.
51. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. Молодий вчений. 2017. № 10. С. 534–538.
52. Романюк А.А. Особливості застосування сучасних засобів наочності у початковій школі в контексті нових педагогічних парадигм. Наукові записки РДГУ. Випуск 13(56); Частина II, 2016. С. 140–144
53. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. Київ : Грамота, 2013. 504 с.
54. Сапрунова О. Г. Дидактичні умови розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи. Автореф. дис. ... канд. пед наук. Тернопіль : Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2019. 21 с
55. Сирота, В. Художньо–прикладна спрямованість образотворчого мистецтва в школі. Мистецтво і освіта, 2012. №4, С. 13.

56. Скворцова С., Бріцкан Т. Створення навчальних відео з математики для молодших школярів у сервісах MS Power Point, Renderforest. NEW INSERTION : науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, 2021. №1–2(3–4). С. 71–80
57. Скрипченко, О. В. Психічний розвиток учнів. Київ : Освіта, 2021. 102с.
58. Слєпкань З.І. Методика навчання математики: Підручник. 2–ге вид., доповнене і перероблене. Київ : Вища школа, 2006. 582 с
59. Стрілець С. І. Методика викладання математики в початкових класах у таблицях і схемах. Чернігів : Чернігів. нац. пед. ун–т ім. Т. Г. Шевченка, 2012. 106 с.
60. Стрілець С. І. Новітні інформаційні технології (перспективи радикальних змін в освітньому просторі). Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2011. С. 218–222
61. Стрілець С. І. Теоретико–методичні засади підготовки вчителів початкової школи засобами інноваційних технологій : монографія. Чернігів, 2012. 380 с.
62. Стрілець С. І., Запорожченко Т. П. Методика навчання освітньої галузі «Математика». Навчально–методичний посібник. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2014. 188 с.
63. Струменский, В. Я. Основы и системы дидактики К. Д. Ушинского. Київ : Академія, 2007. 213 с.
64. Суховірський, О.В.. Передумови використання комп'ютерної техніки в початковій школі: навч. посібник. Хмельницький : Освіторія, 2023. 212 с.
65. Сухомлинський, В. О. Школа і природа. Твори у 5 т. Київ : Рідна школа, 1987. Т. 5. 549 с.
66. Сучасні технології початкової освіти: реалії та перспективи: збірник наукових праць. Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, педагогічний факультет, кафедра теорії та методик початкової освіти;

редкол.: Н.В. Бахмат, Н.В. Гудима, О.В. Ковальчук. Київ : Міленіум, 2020. Випуск 3. 184 с.

67. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. Тернопіль: Навч. книга Богдан, 2013. 232 с.

68. Хмельницька О. С. Педагогіка. Історія педагогіки: навчально–методичний посібник. Переяслав, 2021. 222 с.

69. Цуркан Н. Розвиток творчої особистості молодшого школяра в умовах модернізації початкової освіти. Початкова школа. 2017. № 3. С. 57–58.

70. Церова, І. Використання художньо–зорових образів у навчанні шестилітніх першокласників. Початкова школа, 2005. № 8, 60–61.

71. Шапар, В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 689 с.

72. Швидкий А. Л., Мехед Д. Б., Мехед О. Б. Особливості впровадження інформаційних технологій у навчальний процес (психологічний аспект). Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 61. Херсон : ХДУ, 2012. С. 401–406

73. Шиман, О. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до створення і використання комп'ютерної наочності. Зб. наук. праць Кам'янець–Подільського державного педагогічного університету: Серія педагогічна. Кам'янець–Подільський, 2008. Вип.8. С. 218–224.

74. Шишкіна М. П. Використання хмаро орієнтованих методичних систем у процесі підготовки вчителів природничо–математичних предметів до роботи в науковому ліцеї. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми, 2021, №56. С. 121–134.

75. Ягупов, В. В. Дидактичні поняття: «навчальний процес» чи «процес навчання». Рідна школа, 2002. № 2, С. 16–19. 78.

76. Ягупов, В. В. Педагогіка. Київ : Либідь, 2002. 560с.

77. Якубов С. Дистанційне навчання. Організація процесу. Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6902/1/S_Yakubov_DSHSHS_1_IPPO.pdf

Додатки

Додаток А

Анкета для вчителів початкової школи «Використання різних засобів наочності на уроках»

Шановні вчителі! Дайте, будь ласка, відповідь на запитання. Дякуємо!

- 1. Дайте визначення поняття «наочність».**
- 2. Чи наявні у Вашому особистому користуванні такі види наочності?**
  - натуральні
  - образотворчі
  - аудіовізуальні
  - наявні всі перелічені засоби наочності
  - не користуюся наочністю взагалі
- 3. Чи завжди Ви використовуєте різні види наочності у власній педагогічній діяльності?**
  - так
  - скоріше так, ніж ні
  - скоріше ні, ніж так
  - не використовую взагалі
- 4. Чи потрібно Вам підвищувати рівень використання різних видів наочності?**
  - ні
  - так
- 5. Оцініть, будь ласка, власну готовність до використання різних видів наочності у педагогічній діяльності.**
  - володію на високому рівні
  - постійно удосконалюю форми та методи роботи з наочністю
  - володію елементарними навичками
  - не використовую через певні причини
- 6. Оцініть, будь ласка, свої потенційні можливості роботи з наочністю.**
  - відчуваю впевненість в собі, маю досвід роботи з наочністю, можу поділитися власним досвідом
  - володію методикою використання наочності на високому рівні
  - відчуваю невпевненість в роботі з наочністю, не вірю в свої сили та здібності
  - відчуваю певні труднощі, але маю сили вдосконалювати вміння
- 7. Назвіть навчальні предмети, на яких найбільш доцільно використовувати різноманітну наочність.**

- математика
- українська мова
- літературне читання
- образотворче мистецтво
- Я досліджую світ
- не використовую

8. Чи використовуєте Ви на уроках наочність і які її види?

- частіше поєдную використання натуральних і образотворчих наочних засобів
- систематично використовую аудіовізуальні засоби
- використовую натуральну наочність
- використовую образотворчі наочні засоби
- частіше використовую підручник та альбом
- не використовую через відсутність досвіду, бажання, проблем з обладнанням
- використовую епізодично, за потребою

9. На яких етапах уроку Ви найчастіше використовуєте наочність?

- актуалізація опорних знань учнів
- вивчення нового матеріалу
- вступний інструктаж і самостійна практична діяльність
- підсумок уроку

10. Який вплив на молодших школярів, на Вашу думку, має використання різних видів наочності на уроках

- сприяють підвищенню пізнавальних інтересів
- сприяють оволодінню образотворчого мистецтва мистецькими знаннями, формуванню художніх вмінь
- розширюють та збагачують художньо–естетичний досвід
- дозволяють учням самореалізуватися та самовдосконалюватися
- формують навички самостійної практичної діяльності
- практично ніяк не впливають
- можуть відволікати учнів на уроці

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

Ім'я та прізвище учня: _____

Клас: _____

Школа: _____

Дякуємо, що взяли участь у нашому опитуванні. Ваша думка є важливою для нас. Будь ласка, відповідайте на наступні питання чесно та об'єктивно.

1. Як ви оцінюєте використання наочностей у навчанні вашої дитини?

- Дуже задоволений/задоволена
- Задоволений/задоволена
- Нейтральний/нейтральна
- Незадоволений/незадоволена
- Дуже незадоволений/незадоволена

2. Чи вважаєте ви, що використання наочності вашої дитини краще розуміти навчальний матеріал?

- Так
- Ні
- Не впевнений/впевнена

3. Які конкретні елементи наочності, на вашу думку, найбільш корисні для розвитку вашої дитини?

4. Якщо у вас є зауваження або пропозиції щодо використання наочності в школі, будь ласка, поділіться ними.

5. Чи бажаєте ви більше інформації або зустрічі для обговорення впровадження наочності в навчальний процес?

- Так
- Ні

- Не готовий/не готова відповісти

6. Чи є щось ще, що ви хочете додати або висловити щодо використання наочності в школі?

Дякуємо за відповіді! Ваша думка допоможе нам покращити якість навчання вашої дитини.

АНКЕТА ДЛЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ім'я та прізвище: _____

Клас: _____

Школа: _____

Дякуємо, що ви взяли участь у нашому опитуванні. Ми хочемо отримати вашу думку про використання наочності на уроках. Будь ласка, відповідайте чесно та відверто.

1. Чи любите ви використовувати наочності (малюнки, відео, предмети тощо) на уроках?

- Так
- Ні
- Залежить від предмету

2. Якщо ваша відповідь «Так», назвіть одну або дві речі, які вам найбільше подобаються у використанні наочності на уроках.

---

3. Якщо ваша відповідь «Ні» або «Залежить від предмету», чому ви не любите використовувати наочності, або в яких предметах ви вважаєте, що вона не потрібна?

---

4. Як на вашу думку, наочні уроки допоможуть вам краще зрозуміти навчальний матеріал?

- Так
- Ні
- Трошки

5. Чи хочете б ви мати більше наочних уроків?

- Так
- Ні
- Не впевнений/не впевнена

6. Якщо у вас є які-небудь ідеї або пропозиції щодо того, як можна покращити використання наочностей на уроках, будь ласка, поділіться ними.

Дякуємо за ваші відповіді! Ваша думка є важливою для нас та допоможе нам покращити навчальний процес.